

Metafor-teori

ved Peter Widell

1. Indledning

I det følgende skal gives en analyse af metaforbegrebet gennem en præsentation af de forskellige klassiske og moderne teoretiske indfaldsvinkler til dette begreb.

Af fremstillingen skulle det gerne fremgå, at det overordnet er vigtigt at skelne mellem (a) selve metafordannelsen, dvs. *den metaforiske mekanisme*, (b) hvad det er, man opdager metaforen gennem, dvs. *metaforens markør*, (c) hvordan metaforen skal tolkes, når den allerførst er opdaget, dvs. *metaforens parafrase*, samt (d) hvilke følelser, metaforen fremkalder i os, dvs. *metaforens æstetisk effekt*.

Mens den metaforiske mekanisme fortrinsvis vil blive behandlet i afsnit (3) og (4), vil metaforens markør og parafrase hovedsagelig blive taget op i afsnit (5) og (6).

2. Fra ornament til erkenderedskab

1.1. Metaforen som ornament

Traditionelt set har metaforer været betragtet som **tale-** eller **stilfigurer** i tekster, hvor de har været identificeret som ornamentale indretninger

under sætningsgrænsen brugt i retorisk stil, især i skønlitteratur.¹ En sådan betragtningsmåde kommer fx til udtryk i nedenstående definition:

“**Metafor** Billedligt udtryk, i lyrikken den mest benyttede stilfigur, i en ofte søgt form af uhyre betydning i visse litterære epoker ...”²

Den traditionelle forståelse af metaforen benævnes også ofte substitutions-, similaritets- eller komparationsteorien om metafor. Vi vil i det følgende afsnit diskutere den traditionelle metaforteorien under disse navne, og se, hvad der har givet anledning til anvendelsen af netop disse navne. Herigennem vil vi få et godt overblik over, hvordan man stort set siden Aristoteles har set på metaforen.

2.2. Substitutionsteorien

I denne teori hævdes det, at en metafor består i en **substitution** af et

1 Der hersker en vis forvirring omkring brugen af termerne ‘metafor’ og ‘stilfigur’. Skal man være i overensstemmelse med traditionen, opdeles stilistikens genstand, stilfigurerne, normalt i *figurer* – hvor der kun ses på det rent sproglige udtryks organisering – og *troper* – hvor også betydningsfænomener inddrages (cf. Ulla Albeck (1965 (1961)) Dansk Stilistik. København: Gyldendal:114ff.).

Ifølge denne opdeling vil metaforer nok kunne betegnes som stilfigurer, men mere præcist vil de være troper, ikke figurer.

For at bidrage til forvirringen specielt omkring brugen af termen ‘metafor’ anvendes denne term i dag ikke kun om det, man i den traditionelle stilistik har kaldt metaforer, men mere bredt om alle typer af troper, dvs. også om metonymi, synekdoke, hyperbel, litot, ellipse, allegori, symbol, ironi m.m. Da denne udvidede brug i dag er fremherskende, vil vi også bruge den her, selv om den vil kunne give anledning til uklarheder omkring, hvorvidt der hentydes til hele tropeområdet eller alene til den såkaldte “mestertrope”, metaforen.

Valget af den mere brede betydning indebærer, at der i overskriften på dette papir i stedet for “Metaforteorien” lige så godt – og vel mere præcist og korrekt – kunne have stået “Tropeteorien”.

2 Folmer Christensen (1969) *Litteraturlæksion*. København: Gjøellerup:152.

udtryk med et andet i en bestemt sproglig sammenhæng, sådan som det fx gælder i udtrykket:

*himlens øje*³

Her kan *himlens øje* – ifølge en bestemt tolkning – ses som en metafor, fordi det er muligt at behandle *øje* som *substitut* for *sol*. Metaforen kan slet og ret ses som bragt i stand ved, at ordet *øje* går ind og optager ordet *sols* plads i udtrykket *himlens sol*, dvs.⁴:

sol
↖
himlens øje

Men det gælder ifølge **substitutionsteorien** generelt. Metaforen vil i virkeligheden altid kunne karakteriseres som en omstændeligere måde at sige noget på (jf. *øje* for *sol*), som man lige så godt ville kunne have sagt mere direkte (jf. *sol* for *sol*). Det er da også grunden til, at metaforen inden for substitutionsteorien alene regnes for at være (digterisk) forsiring eller ornament (ornatusteorien om metaforer).⁵

Det er klart, at et metaforisk anvendt udtryk – som ordet *øje* her – har

3 Shakespeare 'Comedy of Errors', Akt II; i den danske oversættelse ved Lembcke fra 1977 (P. Haase & Søns Forlag), hvor komedien figurerer under titlen "Tvillingerne", findes metaforen uheldigvis ikke længere; den er parafraseret væk af Lembcke.

4 Det er muligt at forstå *himlens øje* uden at referere til solen. Fx vil man kunne forstå udtrykket, så det direkte refererer til Guds øje. I dette tilfælde vil der være tale om en simpel metonymi: guds øje = den alvidende gud. Vi vil se bort fra denne mulighed her.

5 cf. Quintilian (1920-22 (ca. 95)) *Institutio Oratoria*. Loeb Library.

en anden betydning, når det anvendes metaforisk, end når det anvendes i sin normale sammenhæng, dvs. bogstaveligt. Ligeledes er det klart, at den betydning, udtrykket får, når det anvendes metaforisk, er en anden, end betydningen af det udtryk, det skubber ud: *Øje* betyder ikke det samme som *sol* i metaforen her. Alligevel er der ifølge substitutionsteorien et slægtskab mellem de to udtryk, som muliggør substitutionen.

Grunden til, at vi kan erstatte udtrykket *sol* med udtrykket *øje*, er ifølge substitutionsteorien, at der – selvom der ikke er fuld identitet mellem *sol* og *øje* – ikke desto mindre foreligger en betydningslighed eller **similaritet** mellem de semantiske indhold, de respektive sproglige udtryk står for. I vores eksempel indeholder de to udtryk “*sol*” og “*øje*” begge det fælles semantiske træk [RUND]:

I den forstand kan man tale om, at udtrykket *øje*, når det anvendes metaforisk, forlenes med en **overført betydning** (og dermed bliver et **overført udtryk**) i kraft af et det eksisterende fællestræk [RUND]. I den klassiske metaforteor kaldes dette fællestræk **tertium comparationis** (= det tredje sammenligningsled (i metaforen)).

Det at lægge vægt på, at den metaforiske substitution kommer i stand via similaritet, omtales inden for substitutionsteorien ofte som **komparations- eller similaritetsteorien om metafor**. I den forstand kan komparations- eller similaritetsteorien om metafor betragtes som en specifikation af substitutionsteorien: Den angiver den mekanisme, i kraft af hvilken substitutionen finder sted.

Den substitutionsteoriske opfattelse af metaforen tilskrives Aristoteles, som et sted siger:

“... det at danne gode metaforer beror nemlig på at have øje for den træffende lighed.”⁶

I et andet citat definerer Aristoteles metaforen som en *elliptisk simile*:

“Også lignelsen (similen) er en slags metafor; forskellen er ikke stor: Når digteren siger om Achilleus: ‘Men fra den modsatte kant for Peleus’s søn ham i møde ret som en glubende løve ...’ er det en lignelse. Men siger han ‘løven sprang frem...’, er det en metafor; han kalder nemlig i overført forstand Achilleus for ‘løven, fordi de begge er modige.’”⁷

Da metaforen defineres som en elliptisk simile, vil det sige, at den altid vil kunne dannes med udgangspunkt i en ikke-elliptisk simile. Det gælder også i vores eksempel:

Solen på himlen er som et øje

Enhver metafor vil med andre ord altid kunne gives en bogstavelig mening, nemlig ved at man gør den til simile – *A er som B* med hensyn til *C* – hvilket synes at bekræfte metaforens status af blot at være ornament. Det betyder, at det lighedstræk, der muliggør den metaforiske substitution, **må foreligge på forhånd som begrebsligt indhold**. Metafordannelsen vil derfor kunne ses som en operation inden for eller med udgangspunkt i et på forhånd foreliggende begrebssystem:

“Metafor består i brug af et fremmed navn til overføring enten fra genus til species eller fra species til genus eller fra species til species eller ved analogi, dvs. proportion.”⁸

Eller illustreret gennem vores eksempel: Metaforen *himlens øje* er kom-

6 Aristoteles, *Poetik*, Dansk udgave (1968; 1992). København: Hans Reitzels Forlag:53.

7 Aristoteles, *Retorik*, Dansk udgave (1996) ved Platonselskabets skriftserie, København:Museum Tusulanums Forlag:210.

8 Aristoteles, *Poetik*, kap. 21

met i stand gennem bevægelsen fra øje (species) til sol (species) via overbegrebet [RUND].

Da bevægelsen fra fx species til species er neutral mht. retning, vil man i øvrigt ifølge den klassiske metafor-teori altid kunne danne to metaforer for hvert overbegreb, man bruger som baggrund for metafordannelsen. Det gælder tilsyneladende også i vores eksempel, hvor vi snildt vil kunne danne følgende 'omvendte' metafor:

Dit ansigts sole

Metafordannelse ved analogi:

I citatet ovenfor nævner Aristoteles, at substitution også vil kunne finde sted på baggrund af analogi eller proportion. Ved metafordannelse gennem analogi eller proportion er udgangspunktet ikke et simpelt udtryk med reference til en genstand, men et mere kompliceret udtryk med reference til en relation (proportion) mellem genstande: A forholder sig til B som C forholder sig til D. Også i sådanne tilfælde vil vi som baggrund for analogien kunne finde et tertium comparationis, da blot vil være af relationel art, som det kan ses i følgende eksempel:

				<i>LIVETS AFTEN</i>
	<i>dagens</i>	<i>aften</i>		<i>livets</i>
	A	B		sidste år
	/			C
				/
				[sidste fase i et forløb]
				(tertium comparationis)

NB: Selvom metaforen ifølge den substitutionsteoretiske opfattelse er en elliptisk simile, der kun har ornamental funktion, er der dog – også

ifølge den **substitutionsteoretiske** opfattelse selv – tale om en sandhed med visse modifikationer. Fra tid til anden kan metaforer nemlig også bidrage til at udfylde ‘huller’ i sprogets begrebssystem. Det vil kunne finde sted dér, hvor der ikke på forhånd eksisterer et ord eller andet kort, dækkende udtryk, fx i forbindelse med nyopdagede eller nyopfundne ting. Denne metaforbrug er en form for **katakrese**.⁹

Metaforer dannet ved denne form for katakrese, som fx *bordben* eller *bjergets fod*, er ofte **leksikaliserede metaforer** (dvs. de er blevet gjort til en fast konvention, så de kan opføres i en ordbog), hvor leksikaliseringen netop er udtryk for, at der har ‘manglet’ en kortfattet betegnelse for den pågældende type genstand eller fænomen.¹⁰ Heroverfor står de mere poetiske metaforer, som ikke opnår samme permanente status, netop fordi de af substitutionsteoriens tilhængere blot opfattes som ornamentale. De glæder øjne og ører, men deres liv varer kun en kort stund, da deres formål er rent æstetisk.

I konsekvens af, at metaforen inden for substitutionsteorien tilkendes udelukkende dekorative kvaliteter, men fraskrives enhver betydning for erkendelsen og den rationelle tænkning, har man undertiden opfattet metaforen som en uting i fx filosofi og videnskab og opfordret til at udrydde den inden for disse områder. Således fx hos den britiske oplysningsfilosof John Locke:

9 Cf. den amerikanske sprogfilosof Max Black's gennemgang af den substitutions-teoretiske opfattelse i artiklen 'Metaphor', udgivet i: Max Black (1962; 1. udg. 1954) *Models and Metaphors*. Ithaca, NY: Cornell University Press: 25-47.

10 Da metaforen ifølge den klassiske metafor-teori forudsætter et allerede givet begrebssystem at operere på, vil der altid være et tilsvarende bogstaveligt udtryk til rådighed, som man vil kunne gøre brug af for at formulere sin parafrase. Imidlertid behøver det ikke at være *kortfattet*. Men det er netop grunden til katakresisk metafordannelse. Man kan forestille sig, hvordan man skulle redegøre for et bordben i lutter bogstavelige termer: "Et bordben = En stolpe blandt flere stolper anbragt vinkelret på bordpladen, som regel i hver af bordpladens hjørner ..."

“But yet, if we would speak of things as they are, we must allow that ... all the artificial and figurative application of words eloquence hath invented, are for nothing else but to insinuate wrong ideas, move the passions, and thereby mislead the judgement, and so indeed are perfect cheat.”¹¹

2.3. Metonymi

I den klassiske stilistik regnes metaforen kun for én blandt flere beslægtede betydningsbærende talefigurer (troper).¹² En anden vigtig betydningsbærende talefigur ved siden af metaforen er **metonymien**.

Metaforen og metonymien ligger tæt på hinanden. Mens metaforen ifølge den klassiske metafor-teori bygger på substitution på baggrund af similaritet eller lighed, sådan som vi har set det, bygger metonymien i stedet for på substitution på baggrund af en eller anden form for **kontiguitet eller naboskab** mellem de genstande el.lign., ordene almindeligvis refererer til: Helhed for del; del for helhed; del for del i helhed – eller for at nævne mere konkrete former for dele og helheder – beholder for indhold; årsag for virkning; virkning for årsag.

Det skal nævnes, at betegnelsen ‘kontiguitet’ ikke kendes i den klassiske retorik, men er hentet fra den moderne

11 John Locke (1690), *Essay concerning Human Understanding*, Book 3, ch. 10; citeret fra J. M. Dent & Sons Ltd: London, 1961.

12 Cf. note 1.

russiske sprogforsker Roman Jakobson¹³, der – selvom han tager afstand fra opfattelsen af metaforen og metonymien som ornamental, og i den forstand er moderne – på mange måder kan siges at stå i gæld til den aristoteliske substitutionsteori.

Eksempler på metonymier er:

De muntre sporvogne.
(Bang)

metonymien her bygger på, at sporvognene indeslutter en gruppe glade personer (Toto pro pars)

Jarl Hakon, du skal blegne.
(Oehlenschläger)

metonymien her bygger på, at det at blegne er en virkning af det at dø (effectus pro causa)

Som man kan se af eksemplerne, er der her tale om, at man bytter et ord ud med et andet, ikke på baggrund af similaritet mellem sporvogne og sporvognspassagerer eller similaritet mellem død og bleghed, som det er tilfældet ved komponenterne i den metaforiske sammenligning, men på baggrund af **kontiguitet** eller **naboskab** mellem de to komponenter: Sporvogne indeholder mennesker, som kan være muntre (beholderindhold), og dødens indtræden bevirker, at man bliver bleg (årsagvirkning).

13 Roman Jakobson (1997 (engelsk 1956)) "To aspekter af sproget", i Per Krogh Hansen & Jørgen Holmgaard (red.) *Billedsprog*, Aalborg: Medusa:199-224.

2.4. Hvad sammenlignes i sammenligningsteorien?

I det ovenforstående er sammenligningsteorien fremstillet i en strukturel semantisk stil, hvor det, man mener der refereres til, er **semantiske indholdskategorier** i sproget. At vi med metaforer og metonymier har at gøre med lingvistiske størrelser, er fx opfattelsen hos førnævnte Roman Jakobson, der – som den gode (lingvistiske) strukturalist, han er – omtaler metafor og metonymi som "... de två grundläggande ordningsprinciperna i *verbalt* [min fremhævning] beteende ...".¹⁴

Imidlertid står mange især i nyere metafor-teori i opposition til denne rent lingvistiske opfattelse af metaforen: Det, der sammenlignes, behøver slet ikke være, ja er i virkeligheden slet ikke sprogligt formede betydningsindhold, men tanker, sådan som de fx også kan komme til udtryk i vores handlinger. Denne opfattelse kan i nogen grad hente støtte hos Aristoteles selv. Men helt eksplicit formuleres den første gang hos den engelsk-amerikanske litteraturteoretiker og -kritiker I. A. Richards:

"[The traditional theory] ... made metaphor seem to be a verbal matter, a shifting and displacement of words, whereas fundamentally it is a borrowing between and intercourse of thoughts..."¹⁵

Denne opfattelse af metaforen vil vi vende uddybende tilbage til i afsnit 3.

14 Roman Jakobson (1970) "Lingvistisk och poetik" in Kurt Aspelin (red.) *Poetik och lingvistik*, Stockholm:150.

15 I. A. Richards (1936) *The Philosophy of Rhetoric*, New Haven, CT, p. 94). Hos George Lakoff & Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago:Chicago University Press udgør det ligefrem en hovedpointe i deres teori (Cf. afsnit 2 nedenfor om den kognitive metafor-teori).

Sammenligningsteoriens svaghed

Sammenligningsteoriens svaghed er, at den er for vag. Det er ikke tilstrækkeligt at pege på, at metaforen bygger på en sammenligning. Vi kan nemlig også bringe sammenligninger i stand mellem genstande og forhold, uden at vi på nogen måde vil betegne dem som metaforer. Faktisk kan en ganske almindelig prædikation (prædikatskrivning) siges at være en form for sammenligning. Det gælder fx i følgende eksempel:

Jens er soldat

Her må for det første den person, vi kalder Jens, være identisk med den person, der prædiceres 'soldat' om. Men det er ikke så meget denne lighed – altså i form af numerisk identitet – der skal tænkes på her. Det er mere det forhold, at der i prædikationen også finder en sammenligning sted med andre personer, som er soldater, og som dermed vil kunne indgå i tilsvarende prædikationer, fx *Niels er soldat*, *Ole er soldat* osv., osv. Altså fuldstændigt ligesom ved metaforen, hvor der på samme måde finder en sammenligning sted mellem to størrelser, *der har visse egenskaber til fælles*.

Men det vil omvendt sige, at det, der mangler i sammenligningsteorien, nærmere bestemt er en angivelse af, *hvad der specielt karakteriserer den metaforiske sammenligning*. Hvad det er, der gør, at den adskiller sig fra den sammenligning af tingene, der finder sted ved prædikation i almindelighed.

2.5. Interaktionsteorien (Richards, Black)

Med udgangspunkt i substitutionsteorien om metafor kan udvikles en

så kaldt **interaktionsteori om metaforer**. I substitutionsteorien gås som sagt ud fra, at tertium comperationis (og det begrebssystem, tertium comparationis er en del af) i en eller anden forstand eksisterer på forhånd, som udgangspunkt for sammenligningen. Et abstrakt lighedsetablerende meningsindhold er her en forudsætning for, at metaforen kan virke. Denne forudsætning stilles der imidlertid spørgsmålstegn ved i interaktionsteorien. Her hævdes i stedet, at det essentielle i metaforen snarere ligger i en eller anden form for **interaktion** mellem det metaforisk anvendte udtryks betydning (Richards: vehikel) og den bogstavelige betydning, der fremgår af konteksten (Richards: tenor).¹⁶ Interaktionen kan her ses som et sammenstød eller en spænding mellem de to betydninger. Vehiklen kalder ved at lægge en art filter ned over tenoren ting frem i tenoren, som ikke fremgår, når tenoren betragtes for sig selv. Og omvendt kalder den således transformerede tenor ting frem i vehiklen, som ikke fremgår, når vehiklen betragtes for sig selv.

Ser vi igen på metaforen *himlens øje*, er det således forkert – som i den klassiske metaforteorien – at se denne metafor metaforicitet udtømt alene ved øjets og solens indbyrdes similaritet – i dette tilfælde deres geometriske lighed. Er vi opmærksom på øjet i dets sproglige kontekst, dvs. i dets sammenhæng med ordet *himlen*, kan vi også hente andre muligheder for associationer frem, som vi nu henter fra tenoren, dvs. fra den kontekst, referenten står i en eller anden kontiguitetsrelation med. Fx kan vi give den følgende religiøse tolkning: Himlens øje er Guds betragtede (og altseende og måske også altdømmende) øje.

Interaktionsteorien kan føres tilbage til romantikken og specielt til Samuel T. Coleridge. I sin moderne udgave er teorien udviklet af I.A. Richards og Max Black.

¹⁶ Om termerne 'vehikel' (vehicle) og 'tenor', se afsnittet "Metaphor" i Richards bog fra 1936, op. cit.

I en artikel, Max Black skriver 17 år efter han første gang formulerede sin interaktionsteori i artiklen 'Metaphor' – den nye artikel hedder 'More about Metaphor'¹⁷ – opsummerer han sit interaktionsteoretiske metaforbegreb på følgende måde: "In the context of a particular metaphorical statement, the two subjects "interact" in the following ways: (a) the presence of the primary subject (den bogstavelige del af metaforen, dvs. Richards tenor; m.a.) incites in the hearer to select some of the secondary subject's properties; and (b) invites him to construct a parallel implication-complex that can fit the primary subject (dvs. Richards vehikel; m.a.); and (c) reciprocally induces parallel changes in the secondary subject."¹⁸

Et eksempel på en nyere interaktionsteoretisk opfattelse af metaforen findes hos Dines Johansen i hans artikel 'Lighedens figurationer.'¹⁹ Her hævder Dines Johansen, at der fremkommer interaktion mellem den bogstavelige og den overførte mening i en metafor, fx i et metaforisk udtryk som følgende:

*Et veltillavet måltid er et digt over forgængeligheden*²⁰

Dines Johansen skriver herom:

17 Se Andrew Ortony (ed.) (1979) *Metaphor and Thought*. Cambridge:Cambridge University Press, pp. 19-45.

18 Ibid:29.

19 Se Per Krogh Hansen & Jørgen Holmgaard op.cit.

20 Ibid.:244.

“Ifølge interaktionsteorien vil det primære tema også indvirke på det sekundære, skønt det er det sekundære, der leverer den model, hvorigennem det primære forstås. Denne rekyleffekt er særdeles levende i måltids-metaforen. Og interaktionen mellem de to temaer gør sig allerede gældende i formuleringen af det sekundære tema, for spisning er jo en kortvarig proces, hvorigennem måltidet destrueres for senere at ende som vi alle ved. Hertil kommer, at digtning ... gør talen håndgribelig; dvs. at den sproglige struktur og materialitet bliver et nærværende og påtrængende perceptuelt fænomen for læseren ... “Thi øret prøver ord, som ganen smager på mad” (Job 34,4).”²¹

Men prøv nu at sammenligne den oprindelige metafor med følgende fremtvungne “interaktionelle” omvending:

*Et veltillavet måltid er et digt over forgængeligheden
Et digt over forgængeligheden er et veltillavet måltid*

Er det først og fremmest muligt at foretage denne “interaktionelle” omvending? Og hvis det er, i hvilken forstand repræsenterer det da en bekræftelse af interaktionsteorien?

Vi vil forsøge at give et svar umiddelbart nedenfor.

Interaktionsteoriensteoriens svaghed

Først og fremmest skal det understreges, at spørgsmålet om interaktion må ses uafhængigt af spørgsmålet om metaforens eventuelle afhængighed eller uafhængighed af det sproglige udtryk. I. A. Richards er – som vi har set – kognitivist, mens Max

²¹ Ibid:245.

Black utvetydigt opfatter metaforen som et sprogligt-semantisk fænomen: "... 'metaphor' must be classified as a term belonging to 'semantics' ..." ²² og videre: "The rules of our language [that] determine that some expressions must count as metaphors ..." ²³

Svaghederne ved interaktionsteorien er følgende: Blandt andet er det en svaghed, at det ikke klart fremgår, hvad man skal lægge i begrebet om interaktion. Et af problemerne er, at interaktionsteorien gør krav på at være en **metaforteori** og ikke blot en teori om en bestemt – interaktiv – anvendelse af metaforer. Men i det omfang, den gør det, synes den ikke at kunne være nogen korrekt teori. Her er det især punkt © i citatet fra Blacks 1979-artikel (jf. tidligere), der er problematisk.

Hvis vi skal svare på det første spørgsmål ovenfor – dvs. på spørgsmålet om, hvorvidt den påtvungne "interaktionelle" omvending kan passere – så er det vel ikke noget i vejen for at se omvendingen som en metafor, altså se et digt over forgængeligheden som et måltid, hvor ordene nydes og fortæres. Så i den forstand kan metaforer vel egentlig godt siges at rumme interaktionelle muligheder i sig, hvor vehikel og tenor gensidigt kan belyse hinanden. Skal vi derimod svare på det andet spørgsmål, må vi konstatere at denne interaktionelle omvending på ingen måde bekræfter interaktionsteorien. Det, der sker, kan faktisk helt igennem forklares netop som **først** at se et måltid som et digt, og **der næst** det i en anden metafor at se et digt som et måltid, **hvor det, der sker i den anden metafordannelse, i princippet er ganske uafhængigt af det, der sker i den første**. Med andre ord: Eksemplet kan højst bekræfte, at der kan finde en interaktionel vending sted; men det er ingenlunde sandsynliggjort, at det, at en metafor kan forstås først som en bevægelse fra

22 Black (1962; 1. udg. 1954):28.

23 Ibid:29.

vehikel til tenor, dernæst som en bevægelse fra tenor – nu fungerende som vehikel – til vehikel – nu fungerende som tenor, skulle kunne gøre det ud for eller beløbe sig til en **analyse** af metaforens væsen og indbegreb.

Nu er blot dette ene eksempel for så vidt tilstrækkeligt til at vise, at det ikke kan høre til metaforens væsen, at den skulle være interaktionel. Men betyder det nu også, at metaforen aldrig vil kunne være interaktionel? Det er selvfølgelig svært at bevise. Alligevel vil det ikke være helt urimeligt at påstå andet.

Lad os for at bestyrke vores formodning om, at det forholder sig sådan, se på endnu et eksempel, denne gang et lidt mere kompliceret, nemlig *himlens øje* tolket i retning af Guds betragende øje. Her ser det ved første øjekast ud til, at vi har med et eksempel af den efterlyste type at gøre: Her er der ikke nogen umiddelbar similaritet mellem øjet og solen som kan tjene som tertium comparationis for at fremkalde forestillingen om Guds åsyn; her må vi først have himlen bragt i spil: Ligesom himlens øje er solen, så er solen himlens øje – i form af Guds øje. Altså synes vi her netop at have med interaktion at gøre af den efterlyste type.

Men skinnet bedrager: Interaktionen synes stadig ikke at indgå som nogen essentiel del af den metaforiske substitution af *øje* med *sol*. Snarere synes følgende at være på spil: Ud over substitutionen af *øje* med *sol* finder vi en substitution af *himlen* (som vi kan se den) først med *Guds bolig* (et sted langt deroppe i himlen), dernæst med *Gud* og til sidst med *Guds øje*? Altså tre rent successive ikke-interaktionelle substitutioner. Ganske vist er denne sidste substitution anderledes end den forrige. Den er af metonymisk art, byggende på kontiguitet. Imidlertid rækker det ikke ved, at der stadig er tale om en helt selvstændig substitution, der ikke øver nogen som helst indflydelse på den metaforiske substitution, her af *øje* med *sol*.

Men dermed falsificerer begge eksempler – både det enkle og nu også det mere komplicerede – interaktionsteorien.²⁴ Interaktion

²⁴ Sprogfilosofen John R. Searle fører i artiklen 'Metaphor' in Searle (1979) *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press et andet argument

vil i begge eksempler kunne forklares som flere selvstændige anvendelser af simple metaforer (og metonymier) lagt oven på hinanden. Den interaktive metafor eksisterer ikke.

En hovedgrund synes at ligge i det rent perceptuelle, sådan som det også afspejles i sproget. Når vi perciperer i en given situation, perciperer vi altid selektivt. Vi kan ikke tage alle informationer, der ligger i vores omgivelser ind, men må foretage et passende udvalg. Vi må rette fokus på noget bestemt i situationen og lade resten træde i baggrunden. Eller – som man siger i gestaltpsykologien – man må percipere det, man perciperer, i et figur-grund-mønster. Men dette øver også indflydelse på, hvordan vi kan danne metaforer. Vehiklen vil altid grundlæggende være fastholdt som fokalt element i konsekvens af perceptionens struktur, dvs. i konsekvens af, at enhver perceptionsakt altid vil være gestaltet som et figur-grund-forhold.

i marken til gendrivelse af specielt den semantiske interaktionsteori i Blacks udgave: Metaforen *Sally er en isblok* er bygget op af et egennavn og et prædikat; da egennavnet her er et rent refererende udtryk uden formuleret mening knyttet til sig, kan den metaforiske effekt ikke optræde i konsekvens af en semantisk interaktion, sådan som Black kræver det. Med andre ord: Ved visse metaforer kan der ikke være tale om semantisk interaktion. Derfor kan metaforen ikke **defineres** ved semantisk interaktion.

Det kan heroverfor indvendes, at "Sally" ikke er et egennavn i den radikale forstand, Searle her hentyder til. "Sally" signalerer ikke ren reference, men har også et betydningsindhold: Sally kan kun være en person af hunkøn. Indvendingen er dog irrelevant, idet trækket "hunkøn" ikke synes at spille nogen rolle ved metafordannelsen i "Sally er en isblok".

En mere alvorlig indvending er, at det, der interagerer, ikke er betydningsindhold, men de konkrete tanker, de, der kender Sally, forbinder med hende. Denne indvending kræver dog, at vi har forladt den traditionelle metafor-teori, hvor metaforen ses som et rent sprogligt fænomen, og har bevæget os ind på en mere kognitivistisk forståelse af metaforen (jf. næste afsnit).

3. Kognitiv metafor-teori

(Lakoff & Johnsons teori)

I 1980 udgav George Lakoff og Mark Johnson bogen *Metaphors we Live By*. Chicago:University of Chicago Press.²⁵ Bogen vakte betydelig opsigt og har sat sig sine spor helt frem til i dag, hvor den stadig nyder en ikke ringe bevågenhed og popularitet. Mange mener, at der med Lakoff & Johnsons teori i *Metaphors we Live By* er skabt intet mindre end et helt nyt paradigme for studiet af metaforen. Og på nogle punkter bringer de da også virkelig fornyelse. Det skal dog ikke skygges for, at flere af de synspunkter, Lakoff & Johnson proklamerer som deres egne bidrag til metafor-teorien, i virkeligheden er fremført af andre før dem. Disse foregangsskikkelser (som Lakoff & Johnson retfærdigvis burde have nævnt i deres bog) vil jeg kort komme ind på i forbindelse med min omtale af Lakoff & Johnsons opfattelse af metafor-begrebet.

Især på fire punkter stiller Lakoff & Johnson sig kritisk over for tidligere opfattelser af metaforen. De vender sig imod:

1. at vi med metaforen har med et specielt **sprogligt fænomen** at gøre (sådan som man hævder inden for den ling-

²⁵ Bogen blev oversat til dansk i 2002, hvor den fik titlen *Hverdagens metaforer* (København: Reitzel).

Lakoff & Johnson's teori er – ud over i Lakoff & Johnson op.cit. – præsenteret i en nyere version i George Lakoff (1991) 'The Contemporary Theory of Metaphor', in Andrew Ortony (red.) *Metaphor and Thought, Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 202-251, samt på det seneste i en nyere neurobiologisk indpakning og med en inkorporering af den Turners og Fauconniers såkaldte Blending Theory (jf. omtalen af deres teori i note 66 nedenfor) George Lakoff (2008) "The Neural Theory of Metaphor", i Raymond W. Gibbs (ed.) *The Cambridge Handbook of Thought*. Cambridge: Cambridge University Press:17-38

For en grundig og oversigtlig indføring i Lakoff & Johnsons metafor-teori se Zoltan Kövecses (2002) *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

vistiske opfattelse af metaforen).

Heroverfor vil Lakoff & Johnson påstå, at metaforen tværtimod ikke er specielt sproglig, men at den er **et generelt kognitivt fænomen**. Den vedrører vores tanke-mæssige måde at forholde os til verden på, uafhængigt af hvilket sprogligt-kommunikativt formål eller medie, vi eventuelt måtte vælge:

For at understrege denne pointe skelner de i deres analyser rent grafisk mellem betegnelser for **metaforiske udtryk** i sproget, som de angiver med minuskler, fx *vores ægteskab nåede en blindgyde*, og den underliggende **kognitive metafor**, som de angiver med majuskler, fx LIVET ER EN REJSE.²⁶

Denne kognitive kritik af den **traditionelle** metafor-teori har allerede været fremført af I. A. Richards, hvilket vi allerede har været inde på ovenfor.

2. at vi med metaforen har med noget **lokalt og punktuel**t at gøre, således at en metafor som *Ham ser jeg op til* skulle være udtømt i og med sin formulering (sådan som man går ud fra det i den klassiske stilistik, hvor man normalt ser på den metaforiske grundenhed som en enkeltstående stilfigur inden for sætningsgrænsen).

Overfor denne opfattelse hævder Lakoff & John-

26 I og med denne forestilling om eksistensen af en kognitiv metafor bag de mange sproglige metaforiske udtryk, repræsenterer den kognitive metafor-teori et tydeligt opgør med den klassiske metafor-teori. Det får bl.a. indflydelse på opfattelsen af forholdet mellem simile og metafor: Om vi har med en simile eller en metafor (som elliptisk simile) at gøre er alene noget, der kommer til syne i de forskellige metaforiske udtryk – og ikke i den kognitive metafor bag.

son, at vi med metaforer tværtimod har med noget strukturelt at gøre. Metaforer danner omfattende kognitive strukturer. Således også ovennævnte metafor, der ifølge Lakoff & Johnson står i forbindelse med en metafor som *Hans humør var helt i bund* eller – i en mere omfattende struktursammenhæng – med en metafor som *Han tænkte på hende*.

Nærmere bestemt skal metaforen ifølge Lakoff & Johnson ses som en sammenhæng, hvor én kognitiv struktur, kaldet metaforens **kildedomæne**, projiceres ind i en anden kognitiv struktur, kaldet metaforens **måldomæne**.²⁷ Således danner i LIVET ER EN REJSE, rejsedomænet en omfattende, rigt struktureret erfarings-sammenhæng med veje af forskellige typer, motorveje, blindgyder, snoede veje, landeveje osv., biler af forskellige typer, forgængere og andre trafikanter, destinationer, forhindringer osv., osv. – og selve metaforen består så i det forhold, at **partielle dele af hele denne sammenhæng projiceres ind i måldomænet og er med til at strukturere det.**

Før Lakoff & Johnson finder vi ansatser til denne karakterisering af metaforen hos Max Black: “The secondary subject is to be regarded as a *system* rather than an individual thing.”²⁸ Derimod findes den ikke hos Richards.

3. at metaforen er tilvejebragt via et **tertium comparationis**, hvor de begrebslige rammer for metaforen på forhånd er udstykket.

²⁷ For anvendelsen af ordene “kildedomæne” og “måldomæne”, cf. Lakoff 1987:276.

²⁸ Black in Ortony op.cit.:28; min fremhævelse.

Metaforen er ikke blot en ornamental omskrivning af, hvad man lige så godt kunne have sagt bogstaveligt, sådan som tertium comparationis-opfattelsen lægger op til; den yder et originalt bidrag til tænkningen: “[...] the abstraction hypothesis assumes, in the case of LOVE IS A JOURNEY, for example, that there is a set of abstract concepts, neutral with respect to love and journeys, that can fit or apply to both of them ...” Men “... Love is not a concept that has a clearly delineated structure; Whatever structure it has it gets only via metaphors.”²⁹ “Because the metaphor highlights important love experiences and make them coherent while it masks other love experiences, the metaphor gives love a new meaning.”³⁰ “New metaphors have the power to create a new reality.”³¹

I og med forkastelsen af tertium comparationis-opfattelsen af metafordannelsen og understregningen af, at metaforen ikke udelukkende kan ses som ornament, repræsenterer Lakoff & Johnson en videreførelse, af de tanker om metaforen, I. A. Richards for første gang lancerede i 1936, og Max Black tog under behandling i 1962.³²

29 Lakoff & Johnson op.cit:110.

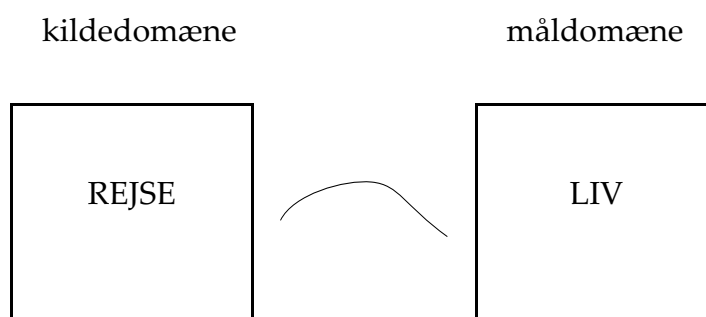
30 Ibid:141.

31 Ibid:145. Dette må ikke sammenblandes med den tidligere omtalte katakrese. Hos Lakoff & Johnson er der tale om et langt mere vidtrækkende udsagn. Mens katakrese, som vi har set, nemlig blot består i, at man via en metafor skaber et kortfattet udtryk for et givet fænomen, som også vil kunne beskrives på anden vis, taler Lakoff & Johnson om, at metaforen ligefrem er i stand til at skabe eller modeificere selve det, den angår.

32 Richards op.cit., note 15, og Black op cit., note 9.

4. at metafordannelsen kommer i stand via en **interaktion** mellem metaforisk udtryk og kontekst

Heroverfor mener Lakoff & Johnson, at metaforen udelukkende er en (delvis eller partiel) afbildning af kilde-domænet ind i måldomænet. Der er derfor ikke tale om interaktion, sådan som det påstås i interaktionsteorien. Afbildningen går kun den ene vej: fra kilde-domæne til måldomæne. Således er LIVET ER EN REJSE ikke ensbetydende med REJSER ER LIVSFORLØB el.lign. Dette fremgår i øvrigt også af den standardopstilling, Lakoff & Johnson gør brug af, når de analyserer (kognitive) metaforer:

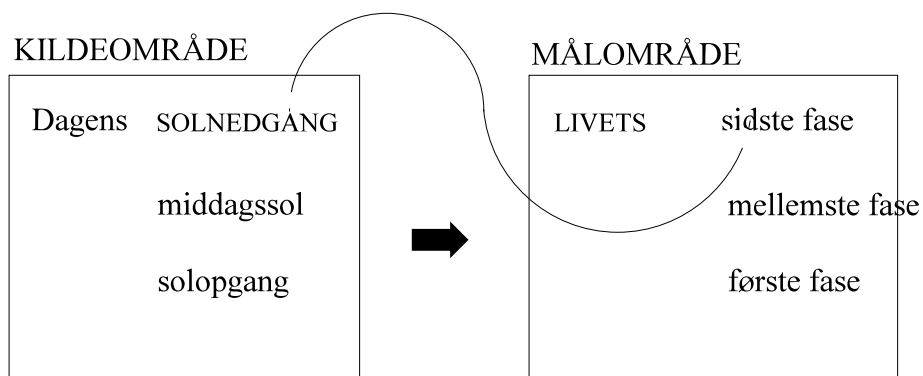
Som vi allerede har været inde på, deles tankerne omkring metaforens asymmetri og opgøret med I. A. Richards' og Max Blacks interaktionsteri med bl.a. John Searle, selv om argumenterne hos ham er anderledes.³³

³³ Searle op.cit note 24.

Det, at interaktionsteorien må afvises (punkt 4), indebærer ifølge Lakoff & Johnson ikke, at man så også bør afvise teorien om den kreative metafor (punkt 3). På det punkt kan man altså sige, at Lakoff & Johnson gør op med den automatiske sammenkædning af begrebet om interaktion med begrebet om, at metaforen skulle have en særlig skabende kraft.

Nedenstående illustration i forbindelse med metaforen *livets solnedgang* skulle gerne give et billede af, hvordan der kan opereres med strukturerede domæner inden for den kognitive metaforteor:

Livets solnedgang (Aristoteles)

Lakoff & Johnson hævder, som vi har set, at metaforer er kraftige kognitive redskaber for vores begrebsliggørelse af abstrakte kategorier. Et vigtigt aspekt af dem er, at de er **embodied** eller – som de også siger – **grounded** (in the body). Dvs. de har alle baggrund i den menneskelige (mere eller mindre tavse) kropslige erfaring – om kroppens placering i rummet (rumlig orientering) og om kontakten med de nærmeste ting (basic level categories) osv. Dette plan i den menneskelige kognition er ifølge Lakoff & Turner ikke metaforisk, men ganske bogstaveligt. Et helt igennem bogstaveligt udtryk er fx et udtryk som *Katten ligger på*

måtten.³⁴ Det er imidlertid Lakoff & Johnsons pointe, at begreber såsom mere abstrakte kategorier som fx tid, tilstand, forandring, kausalitet, midler og formål er skabt via det forhold, at strukturer fra dette basale kategoriniveau **partielt afbildes, "mappes" eller projiceres** ind i disse mere abstrakte områder. Her er der ifølge Lakoff & Johnson tale om "mappings" af metaforisk art.³⁵

Det er ifølge Lakoff & Turner væsentligt at understrege, at disse metaforiske "mappings" ikke må ses som processer eller algoritmer, som mekanisk ud fra forskellige kildedomæne-input producerer de respektive måldomæne-output. Hver partiel "mapping" skal i stedet snarere ses som et på forhånd fastlagt mønster af korrespondenser, som kan eller ikke kan appliceres på et kildedomæne for at give det en bestemt kognitiv struktur.

Lakoff & Johnson skelner mellem tre forskellige grundlæggende typer af metaforer, hvoraf de to første taler udgangspunkt i ikke-metaforisk strukturerede kildedomæner:

Orienteringsmetaforer³⁶: Disse metaforer har deres baggrund i, at vi har den krop, vi nu engang har, og at vi fungerer på den

34 Som Lakoff siger i sin 1991-artikel (Lakoff op.cit., note 25:205): "[...] der er en omfattende række ikke-metaforiske begreber. En sætning som "Ballonen steg til vejrs" er ikke metaforisk og det samme gælder filosofernes favorit "Katten ligger på måtten."

35 Det skal allerede her understreges, at når Lakoff & Johnson her taler om bogstavelighed, så er det i en speciel betydning, som ikke må sammenblandes med den betydning af ordet, man normalt gør brug af, når man taler om det bogstavelige over for det metaforiske. Mens det bogstavelige for Lakoff & Johnson udgør *et sted i verden, lokaliseret omkring den menneskelige krop*, udgør det bogstavelige normalt – og sådan vil det i hvert fald forholde sig, når vi senere tager diskussionen op (cf. Appendiks) – en ren *analytisk kategori*. I metaforen "Julie er solen" er solen ikke noget kropsligt. Det er ikke bærer af nogen simpel embodiment, men der er alligevel tale om en bogstavelig forståelse af solen som udgangspunkt for metafordannelsen i den pågældende metafor.

36 Ibid.:14-21.

måde, vi nu engang gør, i vores omgivelser. De har en rumlig orientering: OP-NED, FOR-BAG, IND-UD, AF-PÅ, DYB-OVER-FLADISK, CENTRAL-PERIFER.

EX 1: GLAD ER OP, TRIST ER NED

Op med humøret. Det fik humøret i vejret. Hun svævede på en lyserød sky. Han var højstemt. Jeg er nedbøjet. Jeg er nede i kulkælderen. Han sank hen i dyb depression.

Kropsligt grundlag: ludende og nedadbøjet holdning hænger for det meste sammen med sorg og forstemthed.

EX 2: BEVIDSTHED ER OP, UBEVIDST ER NED.

Vågn op. Rejs jer, fordømte Man skal stå tidlig op, hvis man skal være med.

Kropsligt grundlag: Mennesker og de fleste dyr står op, når de er vågne, og ligger ned, når de sover, er syge, besvimele eller døde.

EX 3: HØJ STATUS ER OP, LAV STATUS ER NED

Han har en høj stilling. Hun vil stige i graderne. Han er på toppen af sin karriere. Gifte sig under sin stand.

Fysisk grundlag: Status er parret med (social) magt, og (fysisk) magt er op.

Ontologiske metaforer³⁷: Disse metaforer bygger på vores krop-
pes kinæstetiske erfaringer med fysiske genstande i vores omver-
den, man umiddelbart kan tage og føle på. Vi opfatter mange
ting ved at tage på dem, tage dem i munden, pille dem fra hinan-
den osv. og opdager, at de har grænser, at de har permanens,
selv om de undergår forandringer, at de har et indre osv. Gen-
nem metaforisk spredning er vi ved hjælp af vore kinæstetiske
erfaringer i stand til at strukturere mere abstrakte begreber som
mængde, tid, tanker, teorier.

EX 1: TEORIER ER BYGNINGER

*Hvad er grundlaget for din teori? Teorien er noget
spinkel. Han gav et solidt forsvar for sagen. Et
stærkt, holdbart argument. Hans argumentation
smuldrede.*

EX 2: MÆNGDER ER BEHOLDERE

Element i mængde.

Konventionelle metaforer³⁸: Disse metaforer bygger på, at hele
erfaringsområder gennem social sædvane (eller gennem nyska-
belse) samlet projiceres over på andre erfaringsområder og heri-
gennem (om)strukturerer disse områder, dvs. fremhæver visse
træk i det, samtidig med at de undertrykker andre.

EX 1: DISKUSSION ER KRIG

KÆRLIGHED ER KRIG

PÆDAGOGIK ER PLANTEDYRKNING

TID ER PENGE

37 Ibid.:25-32.

38 Ibid.:139.

Konventionelle metaforer står ifølge Lakoff & Johnson i modsætning til poetiske metaforer (jf. afsnit 6 i dette papir: Om metaforen og dens grænser).

Eksempel på metaforer i en neutral avisartikel:

Nyrup står bag teaterfuglen

Af Hans Drachmann

Det er statsminister Poul Nyrup Rasmussen (S), der **står bag** aftalen **om** at bygge en stor tilbygning **til** Det Kongelige Teater på Kongens Nytorv. Statsministeren har personligt været stærkt engageret **i** byggeriet, som regeringen fik **udsat til** efter kommunevalget, da et flertal **på** Københavns Rådhus **i** april **vendte sig imod** det.

Det var statsministeren, der i 1994 **ved** flere morgenkaffemøder lovede formanden **for** Det Kongelige Teaters bestyrelse, Niels-Jørgen Kaiser, at et nyt skuespilhus ville blive en del **af** regeringsgrundlaget, hvis **'valgets terninger – faldt rigtigt ud'** i september 1994.

Det **fremgår af** et nytårsbrev, som Niels-Jørgen Kaiser **sendte til** statsministeren **ved** årsskiftet 1994-95, og hvori han **bringer** sin **'hjerteligste tak'** **for**, at statsministeren **'indfrie** sit løfte'. Samtidig kan Kaiser dog ikke **undertrykke** en irritation **over**, at en **'samling højtråbende tosehoveder'** fik **held til** at få Stærekassen **fra** 1932 fredet.

Præpositioner og adverbier i mere uigennemskuelige sætninger er ikke fremhævet.

Kommentarer:

stå bag Eksempel på konkret betydning: **stå bag** træet

aftalen **om** Eksempel på konkret betydning: binde en snor **om** pakken

tilbygning **til** til' kan forstås konkret, hvis der med Det Kongelige Teater forstås den konkrete bygning: De gik over **til** det Kongelige Teater. Hvis der derimod er tale om institutionen, er der tale om en overført betydning: Han købte billetter **til** Det Kongelige Teater.

i april Eksempel på konkret betydning: han havde en uro **i** kroppen.

vende sig **imod** Eksempel på konkret betydning: vende sin krop med front **imod** én i en fjendtlig eller afvisende indstilling

osv., osv.

Svagheder i kognitiv metafor-teori

A: Om uforsigtig brug/tolkning af ord som *kognitiv, mental, mentalt billede, billedskema* osv. i Lakoff & Johnsons teori. Mange gange gør Lakoff & Johnson brug af ord som “kognitiv struktur”, “mental afbildning”, “mentalt billede”, “billedskema” el.lign. Imidlertid skal man passe på med anvendelsen af sådanne ord. De kan let vise sig tomme, dvs. være uden egentlig henvisningsfunktion.

For at checke, om der virkelig er dækning for brugen af sådanne ord, lønner det sig altid at parallelisere med, hvad Wittgenstein har at sige om smerter:

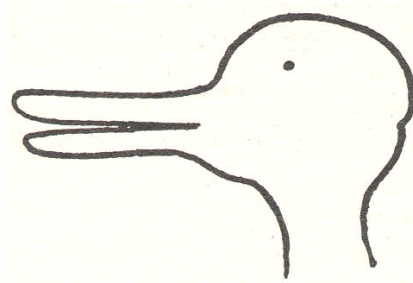
“Nuvel, enhver siger om sig selv, at han kun fra sig selv ved, hvad smerter er! – Antag, at enhver har en æske, hvori der er noget vi kalder “bille”. Ingen kan nogensinde se i andres æsker; og enhver siger, at han kun ud fra synet af *sin* bille ved, hvad en bille er. – Så kunne det jo være, at alle havde forskellige i deres æsker. Ja, man kunne forestille sig, at en sådan ting til stadighed forandrer sig. Men hvis nu ordet “bille” har en anvendelse hos disse folk? – Så ville det ikke være betegnelsen på en ting. Tingen i æsken hører overhovedet ikke med til sprogpillet; heller ikke engang som et noget; thi æsken kunne også være tom. – Nej, man kan “skære igennem” med hensyn til denne ting i æsken; den kan stryges, uanset, hvad den er for en.”³⁹

Her er pointen og den bagvedliggende argumentation hos Wittgenstein: Ord om mentale fænomener, som man ikke kan godtgøre refererer til noget offentligt tilgængeligt i tid og rum er tomme. Skal der tales fornuftigt om det mentale, vil det kun kunne ske i det omfang, der findes ydre kriterier for denne tale i vores perception og handlen: Jeg ser koppen foran mig, ikke fordi jeg danner mig et indre mentalt billede af den inde i hovedet – det ville netop være noget utilgængeligt privat som billen i æsken – men fordi, koppen står

39 Ludwig Wittgenstein (1971) *Filosofiske Undersøgelser*, København: Munksgaard: sektion 293.

foran mig, så jeg kan se den, og fordi andre, der ser mig betragte kroppen, af mine handlinger kan se, at jeg er klar over kroppens eksistens.

Advarslen mod at begrunde handlingen ved tænkningen og det mentale, og ikke omvendt, se handlingen som tænkningens manifestation i handlingen,

følges op af Wittgenstein andre steder i *Filosofiske Undersøgelser*. Et sted finder vi et billede – (se figuren) – der kan ses både som et andehoved og som et harehoved, dog ikke på én og samme gang. Da det, at vi kan se de to ting, ikke kan skyldes noget i verden – stregerne i tegningen er jo nøjagtigt de samme i begge tilfælde – synes det naturligt at drage den konklusion, at de må skyldes vores perceptuelle indstilling over for det, vi er rettet mod. Med andre ord: Billedet synes at pege på eksistensen af noget indre, mentalt, “som vi lægger til”, når vi ser billedet. Men ifølge Wittgenstein mangler vi igen her offentlige kriterier.

Men hvor finder vi dem? Vi finder dem selvfølgelig ikke som noget indre, men stort set på samme måde som ovenfor. Vi finder dem i den bevægelse, vi gør med vores øje eller finger, når vi løber gennem linjerne for at identificere figuren som henholdsvis et harehoved og et andehoved. Disse bevægelser hos os kan ses og registreres af andre, ligesom vi selv kan se andre personers tilsvarende forsøg på at “følge” figuren med øjnene eller antyde en kontekst for den, der gør den til et andehoved og ikke til et harehoved. Men det er netop noget offentligt tilgængeligt. Noget, vi alle kan bevidne.

At der skal være ydre kriterier på det mentale, betyder ikke, at vi behøver benægte, at der eksisterer private tanker. Men det betyder, at det ligger i selve talen om disse ting, at hvis vi skal karakterisere dem nærmere, er der ingen vej uden om deres offentlige manifestation i handling og tale. Vi kan ikke se direkte ind i hinandens sind. Og vi kan heller ikke – hvis vi ville det

– se det mentale i vores hjerne. Her kan vi kun se fysiologiske og kemiske processer.⁴⁰

B: Om faren ved en manglende distinktion mellem *metaforisk afbildning versus abstraktion*. Lakoff⁴¹ opfatter talen om mængder – sådan som det fx sker i mængdelæren – som metaforisk. Der er ifølge Lakoff i virkeligheden tale om en afbildning eller “mapping” fra ting i en beholder – som er noget kropsligt funderet – til elementer i en mængde – som er noget rent abstrakt.

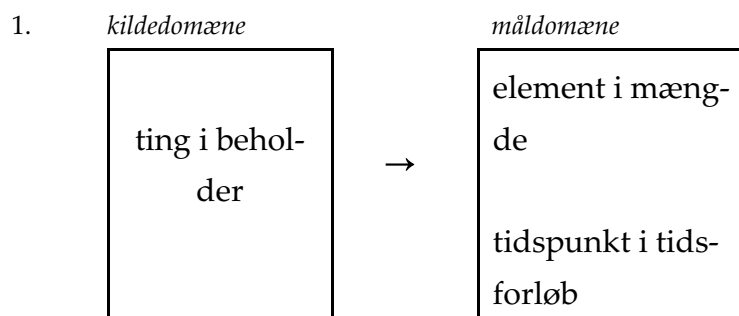
Men er denne forståelse af forholdet nu den eneste mulige? Det kan man stille sig tvivlende over for.

En anden mulig tolkning af forholdet kunne i hvert fald være, at man finder en mængdeteoretisk betydning af fx præpositionen *i*, hvor den rumlige (og den tidslige) betydning er to forskellige eksemplifikationer eller underbegreber af denne mængdeteoretiske betydning.

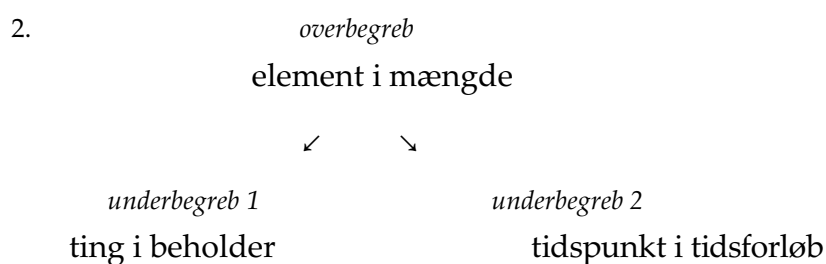
At der altså ikke er tale om metaforafbildning:

40 Det betyder ikke, at vores mentale liv ikke skulle have sammenhæng med kemiske og fysiologiske processer i vores krop. For naturligvis er der en sådan sammenhæng. Men vi kan ikke definere mentalt liv gennem kemien og fysiologien. I kemien er der kun kemiske termer, og i fysiologien kun fysiologiske. Den eneste måde, vi kan definere mentalt liv på, er ved, at vi identificerer det hos hinanden sådan som det manifesterer sig i vores handlen og tale: Det kan godt være, at det, at jeg tænker på en saftig bøf, hænger sammen med, at min hjerne befinder sig i en bestemt neurofysiologisk tilstand. Men vi vil aldrig kunne finde min tanke på bøffen ved at studere denne neurofysiologiske tilstand. Denne tanke kan vi kun finde gennem min praksis, in casu min indtagelse af bøffen ved middagsbordet, eller gennem det forhold, at jeg taler om den: “Jeg tænkte på, om vi måske skulle have bøf til middag i morgen.”

41 G. Lakoff (1991) “The Contemporary Theory of Metaphor” i Andrew Ortony (ed.) *Metaphor and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 2. edition: 211ff

men derimod om en begrebshierarkisering:

Her *forudsættes* mængdebegrebets selvstændige eksistens, uafhængigt af, om vi illustrerer det gennem en tegning af cirkler eller ej?

Inden for den kognitive semantik og i hvert fald hos Lakoff & Johnson er man tilbøjelig til at se bort fra muligheden af en sådan *abstraktiv måde* at omgå begrebsindhold på (som vil gøre distinktionen mellem bogstavelig og metaforisk rent analytisk). På grund af den konkret-kropslige indfaldsvinkel til betydningsdannelsen, vil en abstraktiv behandling af begrebsindhold være et – aldrig opnåeligt – idealtilfælde af den kognitive metafordannelsesproces, ikke en alternativ vej, man kan gå. Alt vil i virkeligheden antage skikkelse af kognitive metaforer, når der ikke er noget kropsligt at tage udgangspunkt i.

Hermed er vi nået til en anden yderpol i sammentænkningen af

begreb og metafor end den vi finder i den klassiske metaforteori: Mens man i den klassiske metaforteori antager, at metafordannelse blot er en tankebevægelse i et på forhånd eksisterende begrebssystem, der klart lader sig opdele i genus og species (jf. det tidligere anførte Aristoteles-citat), altså noget klart analytisk, antager de kognitive semantikere omvendt, at der slet ikke eksisterer sådanne begrebssystemer forud for den metaforiske afbildning eller mapping, men at al abstrakt begrebsdannelse i virkeligheden er (grænsetilfælde af) former for metaforisk afbildning. At tro, at metaforen er forankret i et objektivt forankret begrebssystem før metafordannelsen, er i følge Lakoff & Johnson (1980) det samme som at forfalde til en naiv form for **objektivisme**, en naiv tro på, at begrebet og verden er udgangspunkt for metafordannelsen, og ikke snarere dens resultat (jf. punkt (3) ovenfor; cf. også diskussionen i Appendiks).

Således at forlade kategorilæren og se den menneskelige betydningsproduktion som afhængig af tankeprojektioner snarere end af verden, forekommer imidlertid at være en urimelig og ekstrem betragtningsmåde, når det gælder forholdet mellem bogstavelighed og metaforicitet.

Over for begge ekstremer – altså at man enten ser metaforer som begreber eller ser begreber som metaforer – er der flere, der har gjort opmærksom på, at *der snarere er tale om to ligeværdige orienteringer i vores kognitive beredskab*.⁴² Således består vores tænkning nogle gange i at bevæge os via overbegreber i et begrebshierarki, hvilket sikrer de sproglige udtryk den slags pålidelighed, vi kalder bogstavelighed (og som fx sikrer, at

42 Fx Dan Sperber & Deirdre Wilson (1986), "Loose Talk" *Proceedings of the Aristotelean Society* 57:281-304. Også Searle hylder, som vi har set, opfattelsen, dog med en understregning af, at det i en lang række tilfælde er muligt at skelne klart mellem bogstavelig og metaforisk betydning. For en uddybet diskussion af disse forhold henvises til Appendiks.

mængdebegrebet som overbegreb for tids- og rumbegrebet), og andre gange i at foretage en art metaforisk afbildning, hvor det fælles for kildedomæne og måldomæne ikke lader sig udkrystallisere i noget passende klart, almengyldigt overbegreb (som det fx er tilfældet i et udtryk som *Han er helt rundt på gulvet* eller *Julie er solen*), men snarere skal findes i en art svævende ubestemthed.

Nu er det rigtigt, at mange af de kategorier, vi betjener os af i dagligdagen, er vage og upræcise – og at det i det hele tage mange gange er den uudtalte baggrundskontekst, der overhovedet sikrer, at vi kan forstå, hvad der menes, når vi bruger sprogets forskellige ord. Det kunne tyde på, at det er vanskeligt at tale om bogstavelighed.

Imidlertid er denne antagelse om bogstavelighed ifølge flere forkert. Bogstavelighed involverer ikke nødvendigvis præcision. Det, at ord er vage, betyder ikke, at vi så ikke skulle kunne have et klart begreb om, hvad der er bogstavelig udtrykt begrebslig mening på den ene side, og hvad der er metaforisk mening på den anden side. Når vi siger “rundt på gulvet”, og når Romeo udbryder “Julie er solen”, vil vi fx aldrig være i tvivl om, at ordet *gulvet* og ordet *solen* bruges i en ikke-bogstavelig forstand.

Det er også opfattelsen blandt de metafor-teoretikere, vi skal beskæftige os med det i afsnit 5. Her mener man ikke blot, at det i almindelighed er væsentligt at skelne mellem et sprogligt udtryks bogstavelige og metaforiske mening, men også, at *begrebet ‘metaforisk mening’ overhovedet først får mening på baggrund af et begreb om bogstavelig mening.*

Før vi præsenterer dette syn på metaforen, vil vi imidlertid udfolde endnu et tema i den kognitive metafor-teori.

4. Fra simple til komplekse metaforer

I det foregående har de eksempler på metaforer, vi har stiftet bekendtskab med, som Lakoff & Johnson betegner som metaforiske udtryk (jf. tidligere), været relativt simple. Men vi kan faktisk også finde **komplekse metaforiske udtryk**, og gør det ofte i de tekster, vi omgås.

Det rejser spørgsmålet, om de teorier, vi hidtil har beskæftiget os med, måske har været for simple, og alene er tilpasset de simple metaforiske udtryk, vi hidtil har set eksempler på.

Det synes ikke at være tilfældet. Tværtimod forekommer det altid muligt at opløse komplekse metaforiske udtryk i simple metaforiske udtryk, svarende i omfang til sprogets simple sætninger, dvs. til sætninger af formen:

R(A,B,C..)

hvor R står for et (mono-, di- eller trivalent) verbum – fx *have, være, løbe, spise* osv. – og hvor A, B, C osv. står for diverse nominaler, som sammen med verberne vil kunne give sætninger (eller sætningsækvivalenter), der normalt vil være meningsfulde og bogstavelige, men som, fordi det drejer sig om metaforiske udtryk, netop repræsenterer forskellige former for defekter og brud på de griceske maksimer: *Julie er solen; himlens øje* (= der er et øje på himlen); *han kom altid med vandede vittigheder; fra Danmark lyner Tordenskjold; han spiste kirsebær med de store* osv., osv.

Angående sådanne leksikaliserede metaforer er det vigtigt at understrege, at selvom de alle i princippet vil kunne analyseres som simple prædikationer (jf. note 5), kan vi også finde dem i forskellige andre, mere komplekse syntaktiske forbindelser:

substantiv: *Fortiden er et fjernt land. Hun er en ren arbejdsnarkoman. Lægge bånd på sig selv.*

verbum: *Skibet pløjede sig gennem vandet. Hun brændte ham af. Døren binder.*

adjektiv: *Luften var tyk af anklager. Han er noget død i det. Det var en temmelig enøjet betragtning.*

adverbium: *en svært handicappet person.*

præposition: *Gruppen stod bag drabene. De tænkte en del over sagen.*

Nu siger disse forskellige syntaktiske udformninger ikke noget om, hvorvidt man også vil kunne sammensætte flere metaforer efter be-

stemte mønstre, og i den forstand tale om **komplekse (konceptuelle) metaforer** (i modsætning til metaforiske udtryk):

$$R(A,B,C..) + R(A,B,C..) + R(A,B,C..)$$

Her mener Lakoff sammen med Mark Turner at kunne vise⁴³, at der findes i alt fire forskellige måder at danne mere sammensatte metaforer på med udgangspunkt eller afsæt i simple, konventionelle metaforer. Det vil i givet fald da ofte dreje sig om ikke-konventionelle, poetiske metaforer. Sammensætninger kan dannes ved enten at (1) **forlænge** (extending) (2) **elaborere på** (elaborating), (3) **spørge til** (questioning) eller (4) **komponere** (composing) simple metaforiske udtryk:

- (1) **forlængning** består i at indføre et nyt element eller en ny lokalstruktur i et kildeområde, der ikke hidtil har passet ind i den partielle afbildning. Dantes *Guddommelige Komedie* åbner netop med en sådan forlænget metaforisk udtryk: "Midtvejs på vores vandring gennem livet befandt jeg mig i mørke, dybe skove."⁴⁴ Her baner LIVET ER EN REJSE vejen for åbningen af et nyt kognitivt felt eller element i kildeområdet: den mørke, dybe skov som et muligt sted på rejsen. Dette nye element kan så videre udfoldes selvstændigt.
- (2) **elaborering** ligner forlængning, men i stedet for at indføre et eller flere nye elementer i metafordannelsen, er der

43 George Lakoff & Mark Turner (1988) *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: Chicago University Press: 67-72.

44 Dante Alighieri (2000 (1300-1304) *Den Guddommelige Komedie*. København: Gyldendal:43.

her snarere tale om at skifte et allerede kendt eller forventeligt element ud med et nyt og overraskende element: DØDEN SOM AFSKED (med livet, der rinder ud) skiftes ud med DØDEN SOM den VELKOMST (der venter os bagefter) i Hans Adolf Brorsons kendte allegori: "Her vil ties, her vil bies; Her vil bies, o svage Sind! Vist skal du hente, kun ved at vente; Kun ved at vente, vor Sommer ind."⁴⁵

- (3) **Udspørgning** består i at sætte spørgsmålstegn ved, betvivle eller negere en på forhånd given metafor og heri gennem teste dens grænser: "Mennesket er ikke en ø"⁴⁶, dvs. mennesket er et socialt væsen.
- (4) **Komposition** består i at knytte flere kildedomæner til samme måldomæne: I dette Malinowski-digt:

*I juninatten denne drøm
huset **båret** af kirsebærtræets **skum**
til **drukne**de fugles klukkende **bølgeslag** ...*

Her tilhører *båret* (træer kan ikke bære huse) på den ene side og (ifølge en mulig tolkning) *skum*, *drukne*de og *bølgeslag* (kirsebærtræets blomstrende krone er ikke *skum*; fuglene er ikke *drukne*de (men sidder blot nede i træet) og deres sang ikke *bølgeslag*) et andet kildedomæne, hvor begge er afbildet ind i et måldomæne bestående af min drøms drømmeindhold.

45 Hans Adolf Brorson (1765) *Svanesang*.

46 John Dunne (1624) *Devotions upon Emergent Occasions* (1624), Meditation XVII.

Nedenfor følger et eksempel på en metaforisk sprogbrug i en journalistisk tekst, hvor der gøres brug af metaforbegrebet, sådan som det er udviklet af Lakoff & Johnson inden for det kognitive paradigme for metaforforståelse. Der er tale om den strukturelle (konventionelle) metafor:

DISKUSSION ER FODBOLDKAMP

MEDIESTRØMMEN

(Af EGON BALSBY)

POLITISKE TV-topmøder i utide **er som venskabskampe i fodbold**; uden gnist og **eksekveret sejrsvilje**, men fyldt med **fair play** og tydelig **markeret** velvilje.

Det går naturligvis – i begge discipliner – ud over underholdningsværdien. På den anden side giver det mulighed for rigtigt at nyde **tekniske detaljer i det beherskede tempo**, og mange vil sikkert kunne lide, at **sologennembrud** kan gennemføres uden risiko for **benspænd** og **bagfrakommende tacklinger**.

Der var i hvert fald ikke meget **snavs på spilledragterne**, da den stærkt tilbagelænedede nyhedschef på TV 2, Jens Gaardbo, **fløjtede** den næsten **fodboldkamps**lange konfrontation mellem statsminister Poul Nyrup Rasmussen og Venstrehøvdingen Uffe Ellemann-Jensen **af**.

Og det er naturligvis interessant at konstatere, at den sædvanligvis flabede, hurtige og arrogante Venstre-formand tydeligt har ændret **spilform**. Væk er **den overraskende kombination, de dybe stikninger** ses næsten ikke mere, og han foretrækker – prisværdigt klart – **det konstruktive opspil**. Kort sagt; han søger at

gøre sig spilklar for andre **aktører på midtbanen**. En måske nødvendig disposition i forhold til kommende regeringsdannelser, men hans tilpasningsiver går altså ud over temperamentsudfoldelserne.

Virker teksten god og overbevisende eller virker den dårlig – og i givet fald hvorfor?

5. Metafor og kommunikation

Der er et problem med Lakoff & Johnsons teori, som vi allerede har berørt i afsnit 3. Problemet er, at ved at koncentrere sig om metaforen som en slags tankeoperation, glemmer de at tage højde for, at metaforen også er et tekstligt og kommunikativt fænomen. I den klassiske retorik har det altid været udgangspunktet. Men det er noget, der ikke specielt inddrages i den kognitive metaforteori.

Men hvordan kommunikerer egentlig metaforer? Hvad sker der egentlig, når metaforer meddeles tekstligt?

At vi møder metaforer som **sprogligt udløste størrelser**, betyder ikke, at metaforer så helt igennem skal forstås som sproglige størrelser, sådan som man synes at gå ud fra det i den klassiske substitutionsteori. Her har Lakoff & Johnson for så vidt ret, også ifølge tilhængerne af den kommunikative metaforteori, når de siger, at metaforskabelse er tankeoperationer, og ikke inhærente træk ved tekster. Men det betyder ikke, at det sproglige udtryk og den betydning, det sproglige udtryk formidler, ikke har en rolle at spille ved metafordannelse. I det omfang, der tales om et ords metaforiske betydning, og man med "betydning"

mener den **sprogligt meddelte betydning**, synes der derfor med Lakoff & Johnsons rent kognitivistiske opfattelse af metaforen at være tale om en om ikke nødvendigvis fejlagtig, så dog utilstrækkelig metafor-teori.

For dette kritiske synspunkt på Lakoff & Johnsons teori kan man finde støtte fx hos den amerikanske filosof John R. Searle.⁴⁷ Searle går ud fra, at metaforer i sig selv er pragmatiske, dvs. handlingsforankrede – og i den forstand for så vidt kognitive – størrelser. Her er han altså enig med Lakoff & Johnson, og i det hele taget med berettigelsen af det “moderne” angreb på den semantiske metaforopfattelse. Men tekstlige metaforer er på den anden side altid fremkaldt af semantiske forhold i den sproglige meddelelse. I den forstand er bogstavelig mening altid primær i forhold til metaforisk mening, og den metaforiske mening altid afledt og parasitær. Hvis ikke vi tager udgangspunkt i vores viden om, hvad bogstavelig ordbetydning er, vil vi i virkeligheden overhovedet ikke være i stand til at identificere metaforen.

Searle bygger i sin metafor-teori videre på Herbert Paul Grices teori om **implikaturer**.⁴⁸ Da det er nødvendigt at forstå denne teori som betingelse for at forstå Searles tanker om metaforer, skal den kort skitseres her:

Grices teori om implikaturer

Ifølge Grices **teori om implikaturer** overholder vi i kommunikationen forskellige **konventionelle maksimer** (som Grice kalder dem; Searle kalder dem konstituerende regler) for brug af sproglige udtryk i forskellige talesituationer, hvor overholdelsen af disse mere specielle maksimer samtidig repræsenterer

47 John R. Searle (1979) ‘Metaphor’, i Andrew Ortony (ed.) *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. (Artiklen findes også i John R. Searle (1979) *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

48 Herbert Paul Grice (1975) ‘Logic and Conversation’, i P. Cole & J. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press:41-58.

en overholdelse af et helt alment **konversationelt princip**, der styrer det grundlæggende forståelsessamarbejde mellem taler og hører. Princippet, Grice af samme grund kalder **kooperationsprincippet**, kan deles op i fire undermaksimer: **informativtetsmaksimen** (du må hverken sige for meget eller for lidt!), **sandfærdighedsmaksimen** (du må ikke sige noget, du ved er usandt!), **relevansmaksimen** (det, du siger, skal passe ind i talesituationen i øvrigt, dvs. tage højde for handlestrukturen i situationen, for din viden om hørers kognitive forudsætninger for forståelsen af det, du siger, osv., osv.!) og **korrekthedsmaksimen** (det, du siger, skal være i overensstemmelse med reglerne – inklusive de semantiske – for brug af det sprog, du taler!). Grice giver maksimerne andre navne, men indholdet er – når man ser bort fra den yderligere underopdeling og dermed indholdsspecificering, Grice foretager – det samme.

Set i lyset af disse maksimer vil enhver ytring enten kunne fremstå som enten i overensstemmelse eller i uoverensstemmelse med kooperationsprincippet. Er en ytring i umiddelbar uoverensstemmelse med princippet, dvs. forsynder den sig mod et eller flere af undermaksimerne, hvis vi læser den bogstaveligt, er det ikke altid sådan, at den blot er kassabel. Nogle gange er den udtryk for et bevidst valg fra talers side, et valg, som ikke sjældent indbefatter, at taler inddrager forskellige træk fra ytringskonteksten i kommunikationen.

Det er altså ofte ikke blot ytringen, lingvistisk forstået, men ytringen **plus** træk i talesituationen, der bestemmer, om der i sidste instans leves op til de griceske maksimer og kooperationsprincippet.

Det, taler ofte spiller på, og hører regner med, taler spiller på, og taler igen regner med, hører regner med, taler spiller på, er, om hører på baggrund af det, han hører fra talers side, plus noget situationelt er i stand til at slutte sig til, hvad hører

egentlig mener, hvor dette så skal være i overensstemmelse med kooperationsprincippet og dets undermaksimer. Vi siger, at sådanne pragmatiske slutninger - "pragmatiske", fordi de ikke foreligger som sprogligt udformede, eksplicite slutninger - er fremkaldt af **implikaturer**. En implikatur er en talerintenderet pragmatisk slutning, en slutning, taler forventer, hører er i stand til at drage på baggrund af en ytring, der i første omgang ikke lever op til kooperationsprincippet, men som i sidste instans vil kunne bringes i overensstemmelse med princippet i kraft af slutningen..

Eksempler på griceske implikaturer er legio. Stiller jeg fx spørgsmålet "Kan du række mig saltet?" i en situation, hvor jeg ikke selv kan nå saltet, er det normalt ikke, fordi jeg vil forsikre mig om hørers evner i den retning (det er irrelevant, og dermed defekt ifølge relevansmaksimet), men fordi jeg vil anmode hører om saltet (dette kan hører nå frem til ved at drage den slutning, at det sagte vil kunne være en forbetingelse for en anmodning om saltet - man kan ikke bede én om noget, vedkommende ikke er i stand til - og en anmodning vil være relevant i situationen).

Ovennævnte er et eksempel på den type implikaturer, Searle (følgende Grice) har kaldt en *indirekte talehandling* (talehandlingen en anmodning er ovenfor frembragt via talehandlingen et spørgsmål).

Der findes imidlertid også en lang række andre eksempler på implikaturer. Bl.a. har Grice gjort sig overvejelser om, hvorvidt også forskellige stilfigurer - bl.a. metaforen - lader sig forstå med baggrund i implikaturteorien.

Det er så disse overvejelser, Searle har arbejdet videre på i sin metafor-teori.

Det, Searle er ude efter, er at bestemme, hvad der er karakteristisk for den specielle måde **at sige ét (nemlig noget defekt ifølge koopera-**

tionsprincippet) og mene noget andet på (som så på sin side skal være i overensstemmelse med kooperationsprincippet), der specielt figurerer under navnet "metafor". Her mener han at kunne skelne den som specielt en semantisk defekt. Et sprogligt udtryk virker ifølge Searle som metafor på følgende måde:

- (A) den metaforiske ytring $P(A)$ ⁴⁹ er defekt ifølge de griceske konventionelle og konversationelle maksimer for tale, for de sidstes vedkommende nærmere bestemt principet om korrekthed (jf. note 3).⁵⁰

I *Sally er en isblok* er ifølge de konventionelle maksimer (semantiske regler) for brugen af udtrykket defekt: Sally kan ikke i bogstavelig forstand være en isblok. Udsagnet *Sally er en isblok* er dermed ikke i overensstemmelse med det griceske princip

49 Her skal $P(A)$ forstås som "formlen" for et udsagn eller en prædikation, fx *Jens er høj, sagen er vanskelig, postkassen henne på hjørnet er rød, der står en spand i skabet*, hvor 'A' står for et udtryk refererende til en enkeltgenstand eller en enkeltstørrelse i almindelighed, fx *jens, sagen, postkassen henne på hjørnet, en spand*, og 'P' står for et prædikatsudtryk, fx *_ er stor; _ er vanskelig, _ er rød, _ står i skabet*. Det er en pointe hos Searle, at metaforen altid skal findes i prædikationen. Selvom en metafor ikke altid har form af en simpel prædikation (se senere), vil den ifølge Searle altid kunne fremstilles eller analyseres som en simpel prædikation (der dog også ud over formen $P(A)$ vil kunne have form af en specifikation af en relation mellem én eller flere genstande, $R(A, B, \dots)$, fx *bilen kører på vejen*.)

50 Med denne bestemmelse af metaforen som semantisk defekt, får vi samtidig mulighed for at karakterisere denne trope i forhold til **symbolet**, der netop udmærker sig ved ikke at indeholde sådanne semantiske defekter. Symboler indeholder ikke tenorer i Richards forstand. Det er derfor andre maksimer, der forsyndes mod, nemlig enten informativitet, sandfærdighed eller relevans. Det gælder fx i et ordsprog som *Man skal ikke kaste med sten, når man selv bor i glashus* – som jo ikke forsynder sig mod korrekthedsmaksimen, men har en meningsfuld bogstavelig anvendelse. Her må defekten snarere findes i, at anbefalingen i stedet vil blive opfattet som irrelevant.

- (B) hvis den metaforiske ytring ikke er udtryk for en fejl fra talers side ifølge de konventionelle eller konversationelle maksimer, må taler trods alt alligevel følge i hvert fald de konversationelle maksimer og derfor i virkeligheden mene noget mere, end det, der er (fejlagtigt) udtrykt gennem sætningerne.
- (C) det meningsfulde må derfor yderligere findes via en implikatur. Searle mener, at der ved implikaturer i forbindelse med metaforer gøres brug af følgende 8 principper: Den ting, der (fejlagtigt) er $P(A)$, er i virkeligheden $R(A)$, hvis slutningen fra $P(A)$ til $R(A)$ kan finde sted: (1) pr. definition, fx *Drenge er nu engang drenge*, (2) pr. kontingens, fx *Per er et svin*, (3) stereotypisk, fx *Ole er en gorilla* (der eksisterer en stereotypi om en gorilla, som ikke stemmer overens med virkeligheden: Gorillaer er i virkeligheden fredelige dyr), (4) på synæstetisk el.lign. vis, fx *En skrigende farve*, *Sally er en isblok*, (5) pr. kondition, (6) restringeret, (7) på syntaktisk særlig vis⁵¹ (8) på metonymisk eller synekdochisk vis, fx *Han er da et grødhovede*.
- (D) for at nå frem til vor tolkning af metaforen må vi gøre brug af vor viden om, hvordan verden rent faktisk eller rent stereotypisk hænger sammen (der er lighed mellem rejse og kærlighed, rejse og karriere, osv.).

51 Jeg vil lade (5), (6) og (7) være uforklarede og ikke-eksemplificerede her.

Over for Lakoff & Johnson er Searles teori altså en påmindelse om, at de metaforer, vi fremstiller, i høj grad er bundet til talens verden og til vores kommunikative omgang med hinanden. Selve Searles teori repræsenterer så en forklaring på, hvordan metaforen rent kommunikativt virker, når den er **igangsat** eller **udløst** af tale (og skrift). Her mener Searle slet og ret, at metaforer er størrelser, der er blevet afgrænset og defineret gennem en særlig slags ytringer, der repræsenterer en ganske bestemt type forsyndelse mod talens bogstavelighed. Men det vil sige: Mens Lakoff & Johnson ikke vil anerkende distinktionen mellem bogstavelig og metaforisk mening som nogen kognitiv virksom distinktion (jf. forrige afsnit), udgør den omvendt i virkeligheden alfa og omega i Searles (og Grices) teori.

Men også på et andet punkt mener Searle, at den bogstavelige tale har afgørende betydning. Ifølge Searle indgår det i den bogstavelige tales indbegreb, at man i princippet vil kunne tale om alt i verden; at alt, hvad der kan tænkes, også vil kunne udtrykkes gennem bogstavelig tale. Dette *ekspresibilitetsprincip*, som Searle kalder det⁵², indebærer, at enhver pragmatisk formidlet betydning, og dermed også enhver metaforisk betydning, i princippet vil kunne fremstilles gennem bogstaveligt sprog, dvs. sprog, hvis betydning er fastlagt gennem brugen af semantiske regler. Her er det dog vigtigt, at man hæfter sig ved ordene "i princippet". For i praksis vil man selvfølgelig aldrig kunne gøre fuldstændig sprogligt rede for verden. Hertil er den for åben. Det gælder også for det pragmatisk åbne område, hvor der kan drages implikaturer i forbindelse med metaforen: Selvom den semantisk defekte prædikation i en metafor giver hints om, hvordan den skal "afkodes", og dermed ikke tillader en hvilken som helst tolkning – fx kan metaforen *himlens øje* ikke betyde 'i morgen skal vi i skoven' – så er der flere ting en metafor kan betyde: Den er ifølge Searle "**open ended**" i betydningen: Den kan have – og har normalt også – flere mulige parafraser. Men – hvad

52 John R. Searle (1969) *Speech Acts*. Cambridge:Cambridge University Press:19ff.

der er afgørende vigtigt ud fra en antagelse af det searlske ekspressibilitetsprincip – er, at det er en del af metaforens eksistensmåde, at den under alle omstændigheder altid vil kunne gives mindst én parafrase i betydningen: mindst én bogstavelig udlægning. I den forstand er metaforen ikke skabende i forhold til det bogstavelige sprog: Den skaber ikke, som Lakoff og Johnson mener det, en afgørende ny måde at se tingene på, i hvert fald ikke i den betydning, at den lige så godt kunne have været beskrevet gennem bogstavelig tale. Finder jeg en tolkning af *himlens øje* som Guds øje rimelig i en bestemt tekstlig sammenhæng, kan der ganske vist være tale om blot én blandt en række mulige måder at tolke metaforen på. Men *i sig selv* lader tolkningen sig forstå som en ganske almindelig ikke-metaforisk reformulering af den metaforiske betydning. Og det vil være det samme for alle de mange andre tolkninger, man kan give, hvor mange der så end er tale om.

Denne opfattelse af metaforen – ikke som kreativt “filter”, men blot som “open ended” parafraseringsanledning eller -mulighed – repræsenterer nu – som det ikke skulle være så vanskeligt at se – en delvis tilbagevending til den klassiske substitutionsteori: Den metaforiske udtryksmåde er blot en ny og anden – og måske mere ornamentale – måde at udtrykke på, hvad man lige så godt kunne have udtrykt mere direkte – gennem bogstavelig tale.⁵³

53 Det er i den sammenhæng vigtigt at understrege, at Searles karakteristik af metaforen som “open ended” ikke dermed fører metafor-teorien tilbage til den klassiske metafor-teori. I den klassiske metafor-teori tematiseres forholdet, at der findes mange mulige parafraser, ikke, sådan som hos Searle. Det benægtes for så vidt heller ikke, at der kan være flere parafraser. Men forankringen af metaforen i det bogstavelige sprog, spærrer for, at man er opmærksom på, at det væsentlige metaforarbejde befinder sig i den søgende og åbne tankebaserede slutning, sådan som implikaturteorien lægger op til. Heroverfor klæber den klassiske metafor-teori i alt for høj grad til den faste og ofte idiomatiserede parafrase samt til det bogstavelige.

Inden for den klassiske metafor-teori finder man det æstetiske dragende ved metaforen i det forhold, at vi i stedet for at betjene os af en direkte, bogstavelig formulering – fx “Achilleus sprang modigt frem” – går en mere ornamentale omvej omkring “mod” som skjult tertium comperationis-komponent – fx i metaforen “løven Achilleus sprang frem.” Men her er det nu værd at lægge mærke til, at der med

Der er altså en afgørende modsætning mellem Searle og Lakoff & Johnson: Searles ekspressibilitetsprincip repræsenterer et angreb på Lakoff & Johnsons forsøg på at udviske skellet mellem bogstavelig og ikke-bogstavelig betydning. I en anden forstand kan Lakoff & Johnson imidlertid ses som et supplement til Searles punkter (A) – (D) ovenfor, specielt til (C), slutningsprincip (4), samt (D). Her – altså hvad den pragmatisk-kognitive slutningsmekanisme angår – vil Lakoff & Johnsons teori ligefrem kunne ses som et forsøg på at uddybe Searles redegørelse for metaforen. Den tegner det større landkort, tanken er i stand til at bevæge sig igennem, før den finder hvile i én eller anden parafrase.

Svagheder i kommunikativ metafor-teori

A: Som Searle selv har fremhævet⁵⁴, er der gjort alt for utilstrækkeligt rede for metonymi – og i det hele taget for metonymiens forhold til metaforen. Searle har ikke selv arbejdet videre med problemstillingen. Men måske ville det være et udgangspunkt for en mere gennemgribende undersøgelse, om man i redegørelsen for de to troper vælger at tage udgangspunkt i den fundamentale **figursammenhæng mellem to figurer på en baggrund**. Her kan vi se den mest simple matrice for metafordannelsen (gennem similaritet mellem de to figurer), metonymi-

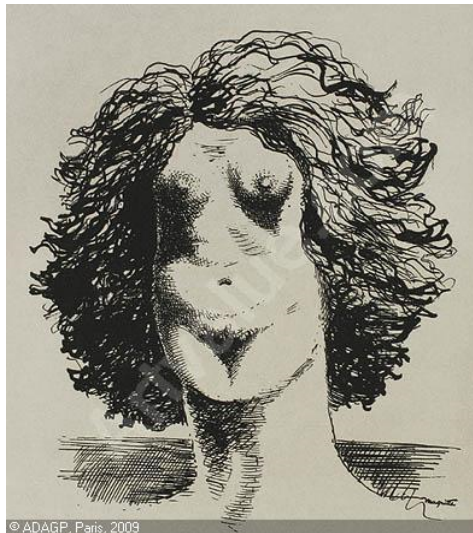
Searles karakterisering af metaforen som "open ended" dukker en mulighed op for en redefinition af, hvad det æstetisk dragende ved metaforen egentlig består i: Nu er det snarere i de mange muligheder for at finde forskellige tertium comparationis-komponenter, vi skal se den æstetisk fascination ved metafordannelsen, end i den mere simple "[...] overføring ... fra genus til species eller fra species til genus eller fra species til species eller ved analogi", sådan som det er foreslået af Aristoteles (jf. ovenfor, p. 5). Dette vil vel egentlig også ligge bedre i tråd med det, Aristoteles mener, når han taler om det at danne gode metaforer som beroende på det "[...] at have øje for den træffende lighed."

54 Gustavo Feigenbaum op.cit. (2001) *Conversations With John Searle*. Libros En Red.

dannelsen (gennem kontiguitet mellem de to figurer) og deres indbyrdes forhold og forskydninger.

B: Searle understreger flere gange metaforens tekstlige forankring og fremfører det som kritik af den kognitive metafor-teori, at den negligerer dette forhold.

Searle påpeger med denne kritik nogle af de vanskeligheder, den kognitive metafor-teori står over for. Imidlertid forekommer denne kritik noget forhastet og overdrevet. For faktisk synes vi udmærket at kunne tale om metaforer, uden vi behøver se dem som bundet til det sproglige udtryk. Også billeder kan nemlig afsløre træk, som i påfaldende grad minder om tekstligt bundne metaforer ⁵⁵, sådan som følgende billedmetafor af den belgiske surrealist René Magritte:

Dette billede vil udmærket kunne forstås som en metafor. Fx vil

55 Cf. Peter Widell (2000) "Metafor, kognition og kommunikation: Mod en nybestemmelse af metaforen" i Rolf Reitan (red.) *Vejen ved verdens ende: Festskrift til Jens Cramer*. Århus: Nordisk Institut. Her forsøges et sådant udvidet metaforbegreb netop defineret.

det vel ikke være helt ved siden af, at parafrasere billedet som noget i retning af udtrykket "mænd har kun sex i hovedet."

Men her skal man lægge mærke til, at en billedmetafor som denne, ikke blot er et billede. Det er et billede, som samtidig kalder på, at man finder en implikaturbåren kommunikativ hensigt bag det fremstillede. Men det synes generelt at være betingelsen for, at vi vil kunne tale om metaforer: Ligesom vi finder et brud på bogstaveligheden ved den tekstbårne metafor, som får os til at spørge om den intenderede implikatur bag, finder vi et tilsvarende brud ved billedmetaforen, der får os til at spørge om, hvad maleren mon kan have ment med sit billede. Bruddet ved billedmetaforen finder vi i noget, som er uforeneligt, noget som ikke passer sammen for en realistisk læsning af billedet; billedet skal være en kollage: Vi har tydeligvis et ansigt, på grund af håret formentlig et kvindeansigt; men ansigtet har ikke ansigtstræk; her finder vi i stedet en kvindekrop. Men netop det kollage-agtige får os til at sige: "Billedet må være intenderet sådan af maleren; hvad kan maleren mon have ment?"

Det er vigtigt at se, at denne kritik af Searles binding til det metaforiske udtryk på ingen måde bringer os over i kognitivisternes lejr. For kognitivisterne er metaforen rent kognitiv. Den finder alene sted i tanken. Men det er der ikke tale om her: Her har vi et udgangspunkt i kommunikationen: I henvendelsen fra en "taler" til en "hører".

6. Metaforen og dens grænser

Den grundlæggende antagelse hos kognitive semantikere som Lakoff, Johnson, Turner og Kövecses er, at selvom metaforer ofte er et kommu-

nikativt fænomen, så er metaforer primært størrelser, som strukturerer vores tænke måde, sådan som den ligger bag det sprog, vi bruger. En konsekvens af dette synspunkt er forkastelsen af talen om 'døde' metaforer.

Ideen bag talen om 'døde' metaforer er, at de konventionaliserede udstrækninger af metaforen efterhånden indgår som en del af metaforudtrykkets bogstavelige betydning. Fx – hævdes det – tænker vi ikke mere på den rumlige betydning af præpositionen *på*, når vi hører en sætning som *Hun tænkte på ham*. Ejheller tænker vi på betydningen af *ben*, når vi hører om *stoleben* og *bordben*. Men det er ifølge Lakoff & Turner helt forkert:

“Fejltagelsen skriver sig fra en grundlæggende sammenblanding: det antages, at de ting i vores kognition, der er mest i live og mest aktive, er de, der er bevidste. Men tværtimod er de mest livlige og rodfæstede, effektive og kraftfulde de, der er så automatiske, at de fungerer ubevidst og ubesværet.”

(Lakoff & Turner (1989) *More than Cool Reason*. Chicago:Chicago University Press:129; min oversættelse)

Mod Lakoff & Turner må det imidlertid anføres, at antagelsen af tilstedeværelsen af en altid virksom metaforprocessering, der skulle være mest levende ved de mest ubesværede metaforer, er for overdreven. Det er ganske vist plausibelt, at vores kognitivt forankrede rumlige orienteringsdomæne, som kommer til udtryk i rumlige præpositioner og adverbier, kan anvendes metaforisk, når der er tale om egentlige nydannede betydninger (hvilket imidlertid må antages at være sjældent); men at der skulle være tale om egentlig, aktiv metaforisk processering af forlængst leksikaliserede ord og vendinger, forekommer ikke at være en rimelig antagelse. Sikkert har der en eller anden gang i sprogudviklingens historie (både menneskehedens historie og det enkelte menneskes kognitive udviklingshistorie) været tale om en

egentlig, aktiv processering af disse præpositioner og adverbier. Derfor kan forklaringen godt have en etymologisk basis.

Men at denne aktive processering skulle fortsætte – og være den dominerende – også ind i de mere leksikaliserede afdelinger af sproget, som Lakoff & Turner hævder, forekommer ikke plausibelt. I dag må et udtryk som fx "begribe" (nævnt af Lakoff & Turner som et eksempel på en levende metafor) siges at være stendødt.⁵⁶

Over for Lakoff & Turners redegørelse, forekommer det rimeligere at fastholde, at døde metaforer faktisk er fraspaltet metafordannelsen og i den forstand må være – netop – døde metaforer. Lad os i overensstemmelse hermed beskrive forholdet mellem døde og levende metaforer på følgende måde:

Set i sproghistorisk perspektiv er mange ord i sproget – her er i vi enige med Lakoff & Johnson – dannet ved metaforisk projektion fra oprindeligt erfaringsområde grounded i den menneskelige krop og dens interaktion med konkrete genstande i dens omgivelser.

Efterhånden er nogle af disse oprindeligt metaforiske betydninger blevet leksikaliseret (og undertiden ligefrem grammatikaliseret), fordi de har været i stand til at udfylde væsentlige 'semantiske huller', mens andre er gået i glemmebogen eller måske kun lejlighedsvis er blevet taget frem, hvorfor de ikke har undergået samme leksikalisering.

I den nuværende sprogtilstand har vi derfor følgende betyd-

⁵⁶ Dette mere ekstreme synspunkt, at alle metaforer er virulente, er - efter heftig kritik - siden blevet blødt noget op, cf. Raimond W. Gibbs, Jr. (1998) "The Fight Over Metaphor in Thought and Language" i Albert Z. Katz, Christina Cacciari, Raymond W. Gibbs, Jr. & Mark Turner (1998) *Figurative Language and Thought*. Oxford: Oxford University Press:88-118.

ningslag at tage højde for:

- (1) et betydningslag i sproget af oprindeligt ikke-metaforiske, leksikaliserede (og undertiden grammatikaliserede) betydninger med udgangspunkt i den menneskelige krop og dens konkrete omgivelser. Dette lag af bogstavelige betydninger er opbygget ved, at vi har kunnet pege direkte på de genstande og situationer, ordene står for.

Eksempler: *Katten ligger på måtten, Det er dejligt vejr, Maden smager godt.*

- (2) et betydningslag i sproget, som oprindeligt har haft metaforisk status, men som for længst er blevet leksikaliseret (og undertiden grammatikaliseret). De kan alle relativt let parafraseres.

Eksempler: *Stole på, henne på Rådhuset, stoleben, iderig, krydsforhør, fra a til z, opføre sig afbalanceret.*

- (3) et betydningslag i sproget, som består af metaforiske betydninger, som er leksikaliseret i sproget, men som stadig fremkalder flere mulige parafraser, når man støder på dem.

Eksempler: *hændervridende dårligt, anderumpe, optræde i adamskostume, have grød i hovedet, sikre sig sit bagland, få kam til sit hår.*

- (4) et betydningslag i sproget, som består af nye, originale

metaforer, der har en så fast brug, at de måske-måske ikke vil blive leksikaliserede.

Eksempler: *sparke røv*, *bred ymer* (den sidste vending er vel et eksempel på en metafor, som ikke har kunnet holde skansen).

- (5) et område for egentlige kreative metaforer, dvs. metaforer som er mere eller mindre open-ended i Searles forstand.

Eksempler: "*Regnen såede i jorden*" (Johannes V. Jensen), "*Den søde Smag af Livets Ord*" (Thomas Kingo), "*Tungen belagt af middelalder*" (Klaus Rifbjerg).

Der er selvfølgelig eksempler i sproget, der er vanskelige at indplacere éntydigt enten i det ene eller det andet af de fem områder. Det betyder ikke, at det ikke er rimeligt at arbejde med distinktionerne.

Vi har tidligere set Lakoff & Turner skelne mellem ikke-metaforisk og metaforisk tale i den forstand, at mens ikke-metaforisk og i den forstand bogstavelig tale ifølge de to forskere skulle være forbundet med genstande, vi vil kunne pege på i vores umiddelbare omgivelser, dvs. genstande, som er grounded, så er den metaforiske tale i stedet grundlagt gennem omfattende kognitive mappings fra de genstande og genstandsområder, der er grounded, og som vi derfor kan tale ikke-metaforisk om, til genstande og genstandsområder, der alene kan peges på, fordi de lader sig identificere i kraft af bagvedliggende metaforiske mappings.

Denne opfattelse af skellet mellem ikke-metaforisk i betydningen bogstavelig betydning og metaforisk betydning ser imidlertid ikke ud

til at kunne holde. Skellet mellem bogstavelig og metaforisk hænger ikke sammen med, hvad vi umiddelbart kan pege på som grounded eller andre fænomener såsom menneskelige handlinger, menneskelige motiver og menneskelige følelser og menneskelige sociale institutioner. Reference til handlinger og institutioner er faktisk lige så bogstavelig som reference til umiddelbart grounded fænomener. Ifølge Lakoff & Turner er kærlighed, død, godhed, liv, tid og rum alle metaforisk givne størrelser. Men selvom det er rigtigt, at man ikke umiddelbart kan pege på kærlighed, død, godhed, liv, tid, rum, badmintonhaller, kirker, skruetrækkere og underskrifter, sådan som vi vil kunne pege på katte og måtter, bliver de ikke metaforer af den grund. Handlinger kan være rigtige eller forkerte. Og ligeledes sociale kendsgerninger

8. Følelsernes metaforik

I ordbøger er følelser normalt defineret i yderst vage og cirkulære vendinger. Heroverfor har vi på den anden side psykologernes mere opstrammede og sparsomme definitioner, hvor det eneste, de mener at kunne finde som udgangspunkt for definitionen, er den virkning, følelser har på kroppen (øgning af legemstemperaturen, ændring af puls, sved, tårer osv.).

Zoltan Kövecses (1990) *Emotion Concepts*. New York: Springer og George Lakoff (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago & London: University of Chicago Press har postuleret et generelt metonymisk princip: FØLELSERS FYSIOLOGISKE EFFEKTER STÅR FOR FØLELSER. En følelseskategori kan tiltrække konflikterende metonymier, hvilket rejser spørgsmålet om, hvilke metonymier der er de mest pålidelige og repræsentative. Forbinde vi FRYGT overvejende med lammelse eller med flugt? Det er mu-

ligt, at vores præferencer afhænger af situationen, måske af den enkelte person, eller det kan være et rækkefølgespørgsmål: Lammelse er et første stadium, flugt et sidste. Det mest påtrængende problem er dog, at mange metonymier er tilknyttet ikke blot et eller få tæt relaterede følelser, men et omfattende område af helt forskellige følelser. VREDE, GLÆDE og KÆRLIGHED kan forårsage en øgning i kropstemperatur. Alle tre følelser kan blusse i ens ansigt.

Kövecses registrerer følgende fysiologiske metonymier for følelser:

Øgning af kropstemperatur	→	vrede, glæde, forelskelse, frygt
fald i kropstemperatur	→	frygt (rislede ned ad ryggen)
rødfarvning af ansigtet og nakke	→	vrede, glæde (blive rød i kammen af vrede)
blodet forlader hovedet	→	frygt
gråd og tårer	→	vrede, tristhed, frygt, glæde
sved	→	frygt (angstens sved)
tørhed i munden	→	frygt
forøget puls	→	vrede, afsky
stigende blodtryk	→	frygt, forelskelse
overspringende hjerteslag	→	frygt
ret holdning	→	stolthed
nedbøjet holdning	→	tristhed, sorg
immobilitet	→	frygt
hopning op og ned	→	glæde
omfavnelser	→	glæde
almindelig fysisk ophidselse	→	vrede, afsky, frygt, glæde, forelskelse

Metonymierne kan ikke alene tegne begrebsstrukturen for følelser. Metonymien bliver også nødt til at støtte sig til metaforens konceptuelle

potentialer.

Registreret samspil mellem metonymi og metafor ved eksemplet VREDE:

Metonymi FORØGELSE AF KROPSTEMPERATUR STÅR FOR VREDE

Metaforer: VREDE ER VARME
VREDE ER ILD
VREDE ER VARME I EN VÆSKE I EN BEHOLDER
KROPPEN ER EN BEHOLDER FOR FØLELSER
EFTERHÅNDEN SOM VREDEN ØGER ... STIGER VÆSKEN I BEHOLDEREN
TRYKKET ØGES I BEHOLDER
DER DANNES DAMP I BEHOLDER
DER LUKKES DAMP UD UNDER KONTROL
HVIS TRYKKET BLIVER FOR HØJT ... EKSPLODERER BEHOLDEREN
DET INDRE AF BEHOLDEREN (KROPPEN) KOMMER UD
DELE RYGER OP I LUFTEN

Metonymier og metaforer bidrager afbalanceret til VREDE's rige konceptuelle struktur. De fysiologiske effekter er modvægtet af ovenstående varmemetaforer og en serie andre metaforer, såsom VREDE ER EN AKTIV FJENDE (man kæmper med den), VREDE ER ET AGGRESSIVT DYR (rasende vrede), VREDE SOM NATURKRAFT (angsten overvælder én)

9. Metaforens æstetik

Vi kan finde mange kognitive grunde til at gøre brug af metaforer. Selvom metaforer hverken skaber nye verdener eller giver os ekstra-indsigter, tjener de, som vi har set, ikke desto mindre et væsentligt formål, idet de er i stand til at gøre talen økonomisk. I stedet for bogstavelig omstændelighed er vi i stand til med metaforen at sætte formulingsmæssig knaphed Denne evne til at kunne sammenfatte, kender vi ikke blot fra dagligdagen eller for den sags skyld fra digtningen. Den strækker sig endog langt ind i naturvidenskaberne. Når der tales om et elektrons bane, eller om atomets kerne, er talen helt igennem metaforisk. Den skaber intet, der ikke er der i forvejen. Men den gør os netop i stand til at sammenfatte en masse spredte data og bringe dem på simpel og overskuelig form (som dog ikke må sammenblandes med præcision).

Det er så det moderne budskab til den klassiske metafor-teori. I den klassiske metafor-teori har man udelukkende set et dekorativt formål med brugen af metaforer. Imidlertid kan vi nu pege på et yderligere formål. Eller rettere sagt: Det dekorative formål, den klassiske metafor-teori har henvist til, kan måske nu gives sin dybere og mere fuldstændige forklaring: Det er i virkeligheden den økonomiske forenkling af talen, der er metaforens egentlige præstation. Det, den nemlig gør, er, at den giver os følelsen af overblik og bemestring.

Dette forklarer også, hvorfor metaforen i virkeligheden også et centralt æstetiske anliggende: Vi gribes og betages af den velvalgte metafor.

Men hvorfor gribes og betages vi egentlig? Her kan vi måske finde en forklaring hos Kant.

Las os prøve at modstille teksten om mediestrømmen fra side 39 med nedenstående tekst, som danner de første strofer af J. P.

Jacobsens digt fra 1882 'En Arabesk. Til en Haandtegnning af Michel Angelo' (fra digtsamlingen *En Cactus springer ud* fra 1874) med de forskellige kildeområder fremhævet:

Tog Bølgen Land?
Tog den **Land** og sived langsomt
Rallende med Grusets **Perler**
Atter ud i Bølgers **Verden?**
Nej! den **stejled'** som en **Ganger,**
Løfted' højt sin vaade **Bringe;**
Gjennem Manken gnistred' Skummet
Snehvidt som en Svanes Ryg.
Straalestøv og **Regnbu'** taage
Sittred op igjennem Luften:
Ham den kasted',
Ham den skifted',
Fløj paa brede **Svanevinger**
Gjennem Solens hvide Lys.

Selvom de to tekster er vidt forskellige – den ene er en sagprosatext og den anden en skønlitterær tekst – rummer de begge metaforer. Derfor må det være muligt at spørge til de to teksters æstetiske kvaliteter. Men her er det vel sådan, at vi umiddelbart finder J. P. Jacobsen-teksten set mere æstetisk tilfredsstillende end den første tekst.

Men hvorfor gør vi det? Og hvorfor forholder det sig sådan, at vi ikke kan parafrasere os ud af metaforerne i J. P. Jacobsen-teksten, uden at vi føler, digtet taber i værdi? Kan vi sige noget fornuftigt om det?

Hvorfor er følgende parafrase ikke så tilfredsstillende som det originale digt:

Kom bølgen ind på land?
Kom den ind på land og sivede langsomt
rallende sammen med grusets runde småsten
atter ud blandt de andre bølger?
Nej! den blev højere og højere og der kom
gnistrende skum fra den
og strålende støv og tåge i mange farver
som sitrende steg op gennem luften og
fløj gennem solens hvide lys.

I sin afhandling *Kritik af dømmekraften*⁵⁷ forsøger Immanuel Kant at finde en generel sammenhæng mellem vores kognitive virksomhed på den ene side og vores æstetiske opfattelse af noget som skønt eller uskønt på den anden side, idet han taler om det skønne som beroende på et *frit spil* mellem vores evne til at danne forestillinger (vores indbildningskraft, som Kant kalder det), og vores evne til at begrebsbestemme det, vi således forestiller os (ved hjælp af begreber, vi fornuftsmæssigt råder over).

Som eksempel nævner Kant bl.a. slyngede tapetmønstre. De er ifølge Kant netop kendetegnet af, at de ikke er tilfældige kruseduller (hvilket forekommer kaotisk), og heller ikke er simple geometriske figurer som fx en firkant eller en cirkel (som vil forekomme os kedelige), men figurer, man lige netop vil kunne se som firkanter, cirkler, ellipser, parabler osv., for i næste øjeblik at se sig bedraget i sit forsøg på at "bemestre" dem. Dvs. de er netop i stand til at fremkalde et "frit spil" mellem indbildningskraft og forstand, og dermed fremkalde en følelse af skønhed i os.

Spørgsmålet er nu: Kan vi ikke netop – parallelt til de slyngede

57 Immanuel Kant (2005 (1790)) *Kritik af dømmekraften*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.

tapetmønstre, Kant taler om i Kritik af dømmekraften – se metaforen som et eksempel på et sådant område for “frit spil” mellem indbildningskraft og forstand?

Og er det ikke sådan, at vi i jo større omfang, vi har med mere åbne metaforer (i modsætning til mere lukkede konventionaliserede og døde metaforer), også i jo højere grad føler os mere stimulerede?

Appendiks

Er metaforen kognitiv eller kommunikativ?

I talen om bogstavelighed er man inden for den kognitive metafor-teori tilsyneladende alene parat til at acceptere det bogstavelige som et sted i verden, nemlig som det sted i verden, der udgøres af vores krop og vores umiddelbare omgivelser. Dermed forkaster man inden for den kognitive metafor-teori ideen om det bogstavelige som forankret i et pragmatisk princip.

Det er derimod den grundidé, Grice og Searle forfølger. Hos Grice og Searle er det bogstavelige sprog sproget, sådan som det er afgrænset af Grices kooperationsprincip og de underordnede maksimer, hvorigennem det konstitueres. For Lakoff & Johnson er alt derimod glidninger i tanken, afbildninger, mappings. Dermed negligeres eller i det mindste underbetones, at mening også har med verden at gøre som genstand for reference. At det er ved at forholde sig til verden og referere til den, at tanken overhovedet får substans.

Men er det nu ikke udtryk for objektivisme, dvs. for den holdning, at verden lader sig erkende uden om tanken, sådan som Lakoff & Johnson hævder?

På ingen måde. Det, at vi er rettet mod verden, betyder ikke, at vi kan stryge de betingelser, vi er underlagt for at erkende den. Men det betyder heller ikke, at alt så fx går op i perspektiver. Perspektiver er altid perspektiver på noget, som derfor spiller en rolle for, at perspektivet overhovedet kan være et perspektiv.

Over for den kognitive metafor-teori må det derfor fastholdes, at der er et skarpt skel mellem to principper for erkendelsen, nemlig (a) **princippet om metaforicitet** gennem løs brug af kooperationsprincip-

pet⁵⁸ og (b) **princippet om bogstavelighed**, *analyticitetsprincippet*, som det også er blevet kaldt⁵⁹, eller *ekspresibilitetsprincippet*, som Searle vælger at kalde det⁶⁰, gennem stram anvendelse af kooperationsprincippet.

Det er vigtigt at se, at vi bevæger os mellem disse to principper i vores sprogbrug, betyder, at vi kan tale om bogstavelighed og ikke-bogstavelighed, **hver gang vi står over for et sprogligt udtryk**. Fx ved vi, at "Julie er en pige" er et bogstaveligt – og dermed ikke-metaforisk – udtryk i sproget, der skal svare for sin bogstavelighed ved at være sandt om verden, ligesom vi omvendt ved, at "Julie er solen" er et ikke-bogstaveligt – og dermed metaforisk – udtryk i sproget, der ikke er underlagt dette krav om at være sandt om noget i verden, men tværtimod virker ved at bryde med dette sandhedsprincip.

Det betyder ikke, at det bogstavelige sprog så skulle være lydefrit. Det betyder ikke, at der ikke vil kunne være grænsetilfælde, hvor det vil være vanskeligt at afgøre, om et udtryk er sandt eller falsk. Men det er vigtigt ikke at ville ophæve randtilfælde til at være centraltilfælde. I langt de fleste tilfælde har vi ingen vanskelighed med at afgøre, om noget er bogstaveligt eller metaforisk. Dvs. i langt de fleste tilfælde navigerer vi såvel ud fra princippet om metaforicitet som ud fra princippet om bogstavelighed. Og vi kan sige endnu mere: I det omfang, vi har med mere dybtliggende antagelser om verden og dens form at gøre, i jo højere grad kan vi være sikre på, at det ikke er metaforerne, der er den drivende faktor, men at vi har med en bogstavelig anvendelse af

58 Dan Sperber & Deirdre Wilson (1986) 'Loose Talk' Proceedings of the Aristotelean Society 57:281-304. Man kan sige, at denne forestilling om metaforen som løs brug af implikaturer minder om Searles teori om metaforen som "open ended." Dog har den visse mangler, nemlig at den ikke forklarer sammenhængen mellem det metaforiske og det bogstavelige, sådan som det kommer til udtryk i parafrasen.

59 For en nyere diskussion af dette afgørende princip cf. Cory Juhl & Eric Loomis (2009) *Analyticity*. London: Routledge.

60 Cf. Searle 1969:19ff. Princippet lyder, at alt, hvad der kan menes, også vil kunne udtrykkes, dvs. finde sit bogstavelige udtryk.

sproget at gøre.

Det gælder fx også de mængdeteoretiske antagelser, vi tidligere har været inde på (jf. afsnit 4). Her har vi set Lakoff mene, at mængdebegrebet bygger på en underliggende kognitiv metafor om beholdere og deres indhold hentet fra vores umiddelbare kropslige erfaringsverden. Men hvis vi nu spørger, hvad der gør metaforforklaringen af mængdebegrebet mere overlegen end abstraktionsforklaringen, kan Lakoff kun henvise til, at han ikke vil være objektivist, men bliver nødt til at bøje sig for det, han kalder eksperientalismen og erfaringen omkring det kropslige⁶¹, hvorfor han ikke mener at kunne skille mængde fra tidspunkt og mængde fra rumlig lokalitet. Men det er forkert at tro, at fordi noget altid hænger sammen i det konkrete, sådan som kategorierne mængde, tid, rum og kausalitet altid gør det, så har disse kategorier også noget med hinanden at gøre på det rent begrebslige plan. Tidsbegrebets bogstavelighed – defineret ved det, det refererer til i verden – har ikke noget med rummets bogstavelighed at gøre – ved det, det refererer til i verden. De to begreber er stadig bogstavelig set fuldstændig selvstændige. Og det gælder selvfølgelig også mængdebegrebet: Enheder, som lader sig samle i mængde, indbefatter såvel tidspunkter som rumlige lokaliteter. Derfor må mængdebegrebet have sin objektivitet uafhængigt af begreberne om tid og rum. Og det så meget desto mere, som der netop er tale om disse meget abstrakte begreber. Man kan forstå, at det kan være vanskeligt at drage grænsen mellem det, der kendetegner et begrebs bogstavelighed, og det, der blot er udtryk for en lokal anvendelse af det, når det drejer sig om empiriske begreber med mange bestemmelser, såsom skammel, stol, skammel, bæk osv. Her kan det selvfølgelig være vanskeligt at drage grænsen (selv om princippet om bogstavelighed selvfølgelig altid kan påkaldes til en præcision af grænsen mellem dem). Men når det drejer sig om så slanke begreber som begreberne om mængde, tid og rum, repræsenterer det en overdrivelse at hævde, at vi ikke kender den bogstavelige grænse

61 Op.cit.:192-194.

her. Tidslige forhold kan udtrykkes metaforisk via brug af ord for rumlige forhold. Men i det omfang, vi bruger rumlige ord, når vi vil betegne tidslige forhold, er vi aldrig i tvivl om, at vi bruger ordene metaforisk.

Lakoff & Johnson vil distancere sig fra objektivismen, som vi har set. Men de vil også distancere sig fra subjektivismen⁶² Og det mener de, deres metafor-teori vil kunne bidrage til: Verden eksisterer på den ene side ikke uafhængigt af vor mulighed for at foretage tankemæssige mappings, som objektivistene hævder. På den anden side er de metaforer, vi efterhånden har opbygget via vores erfaringsmæssige omgang med verden, med til at fastholde os i en struktur, der sikrer, at det, vi erfarer, ikke blot er udtryk for vilkårlige subjektive projektioner, sådan som subjektivistene vil hævde. Der findes en træghed i vores allerede opbyggede metaforsystemer, en træghed, det er metaforforskningens opgave at belyse.

Spørgsmålet er imidlertid, om Lakoff & Johnson med denne argumentation ikke kommer til at gå i ring. Lakoff & Johnson forsøger at flytte virkeligheden ind i hovedet på folk. Det er her, det egentlige foregår, og ikke i virkeligheden "derude". Argumentet for synspunktet fra Lakoff & Johnsons side er, at metaforstudier viser, at vi danner begreber, ikke så meget ved begrebsabstraktion – i hvert fald vil det repræsentere et grænsetilfælde – men ved mentale mappings kendetegnet ved de egenskaber, vi har belyst ovenfor.

Men hvordan godtgøres tilstedeværelsen af disse mentale mappings?

Et vigtigt element i Lakoff & Johnsons kognitive metafor-teori og deres forsvar for den er, at vi må skelne mellem på den ene side *selve metaforen, som er kognitiv*, og så på den anden side *det metaforiske udtryk*, som blot vil være én af den kognitive metafors mange tilfældige manifestationsformer.

62 Op.cit.:223-238.

Men hvordan er det muligt at drage dette skel?

Vi har tidligere, i afsnit 3, set Wittgenstein advare imod, at vi tager for let på det mentale. Hvis ikke vi kan henvide til ydre kriterier, er vores henvisning til det mentale i realiteten tom – ligesom henvisningen til billen i æsken.

Men er det ikke netop sådanne tomme henvisninger, Lakoff & Johnson gør brug af i deres forsøg på at sandsynliggøre deres hypotese? For når det kommer til stykket, har Lakoff & Johnson – sådan ser det i hvert fald ud – kun metaforiske ytringer og udtryk at gøre brug af, når de skal demonstrere deres hypotese. I hvert fald består deres materiale udelukkende af sådanne metaforiske udtryk.⁶³

Deres antagelse er, at det snarere er *metafordannelse ved mapping* end *metafordannelse ved begrebsabstraktion*, der danner grundlaget for vores tænkning.

Men hvordan sandsynliggør de denne tese?

Searle har i et langt interview⁶⁴ givet udtryk for den opfattelse, at Lakoff

63 Det skal retfærdigvis siges, at der fra sprogpsykologisk hold – bl.a. af Raymond W. Gibbs (1994) *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press – er gjort forsøg på at supplere Lakoff & Johnson med yderligere data. Ud fra hypotesen om, at det må tage længere tid at danne og forstå metaforer via implikaturer end via direkte mentale mappings, har man søgt at måle, om der skulle være nogen tidsforskel at spore, når man sammenligner metaforiske med ikke-metaforiske udtryk.

Da man ikke har fundet nogen sådan forskel på, hvor lang tid det tager at danne og forstå metaforiske udtryk i forhold til ikke-metaforiske udtryk, mener man, at kunne drage den konklusion, at *den kognitive metafor-teori må være den korrekte metafor-teori*.

En sådan konklusion synes man imidlertid ikke umiddelbart at kunne drage. Forsøgs-resultaterne vil ikke kunne lede til en sådan definitiv konklusion. Forståelsen af sproglige udtryk vil nemlig, som mange i stigende grad er blevet opmærksom på, altid involvere implikaturer, hvad enten de er metaforisk relevante eller ej. Tid vil derfor ikke kunne være nogen pålidelig faktor, hvilket giver upålidelige resultater. Man ved ikke, om det specielt er metaforer, eller om det er andre former for implikaturer, man registrerer.

64 Feigenbaum op.cit. I det tidligere nævnte interview forholder Searle sig i øvrigt også kritisk til forsøg på gennem sprogpsykologiske tests at bevise, at den

& Johnson – i modsætning til ham selv – stadig mangler, at præsentere en teori, der redegør for metaforbegrebet. Med deres teori har de været med til at give et billede af metaforens fænomenologi. Men de har ikke forklaret, hvad metaforer er. Det mener Searle som sagt kun kan finde sted gennem filosofisk-refleksive eller fænomenologisk-refleksive metoder, hvilket også Lakoff & Johnson i virkeligheden, når det kommer til stykket, har benyttet sig af. Den store eksplanatoriske teori om metaforen, Lakoff & Johnson forsøger at finde frem til, findes i virkeligheden ikke.⁶⁵

Alt, hvad der fortjener betegnelsen metaforer, må gennem det metaforiske ytrings nåleøje. Den eneste måde, vi kan belyse metaforen på, er via simple empiriske generaliseringer over sådanne ytringer. Der findes ikke noget kognitivt "underste land", hvorfra metaforene skulle emanere. Derfor findes der heller ikke nogen kamp mellem det at se metaforen som mental afbildning og det at se den som en form for løs begrebskonstruktion.

Én ting er vigtig at holde fast ved: Udgangspunktet for metafordannelsen vil altid bestå i en defekt set i forhold til Grices kooperationsprincip samt princippet om bogstavelighed (som en udgave af korrekthedsmaksimen hos Grice). Og analysen af den vil altid bevæge sig via konstruktionen af parafraser (= tolkninger), som – igen ifølge princippet om bogstavelighed – i princippet altid vil kunne formuleres som helt igennem bogstavelige udtryk. Det er rigtigt, at metaforen er "open

kognitive metaforteori er korrekt. Searle understreger, at hans argument er filosofisk og begrebsanalytisk, ikke empirisk. Argumentet vil derfor ifølge Searle ikke kunne tilbagevises med empiriske argumenter.

⁶⁵ En lignende kritik findes hos J. Vervaeke & J.M. Kennedy (1996) "Metaphors in Language and Thought: Falsification and Multiple Meanings" i *Metaphor and Symbolic Activity* 11, 4:273-284. Ander kritikere er S. Glucksberg & B. Keysar (1990) "Understanding Metaphorical Comparisons: Beyond Similarity" i *Psychological Review*, 97:3-18. M. McGlone (1996) "Conceptual Metaphors and Figurative Language Interpretation: Food for Thought?" i *Journal of Memory and Language*, 35:544-565. Sam Glucksberg (2001) *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. Oxford: Oxford University Press.

ended.” Men konstrueres en af dens mulige parafraser, vil denne konstruktion altid kun kunne finde sted som en konstruktion af en similitet via abstraktion.⁶⁶

⁶⁶ Turner, der som tidligere nævnt sammen med Lakoff har skrevet bogen *More Than Cool Reason*, har sammen med Gilles Fauconnier bragt den kognitive metafor-teori ind i nye baner. Bl.a. i Fred Turner & Gilles Fauconnier (2002) *The Way We Think: Conceptual Blending and the Minds Hidden Complexities*. New York: Basic Books Inc. har han udvidet Lakoff & Johnsons model. I stedet for at se metaforen som en afbildning fra et input-rum, et kildedomæne, til et output-rum, et måldomæne, opererer Turner og Fauconnier med hele to input-rum samt to output-rum, kaldet henholdsvis *det generiske rum* og *blendingrummet* (the blend).

Denne udvidelse kan på mange måder ses som en imødekommelse af den kommunikative metafor-teori og det klassiske similitetsbegreb. Det generiske rum synes netop reserveret konstruktionen af tertium comparationis som udtryk for en sammenligning af det, der foregår i de to input-rum. Og hvad blending-rummet angår, synes det at være tænkt som sted for den *defekt*, metaforen i udgangspunktet bliver set som inden for den kommunikative metafor-teori: Her konfronteres de uforenelige erfaringsindhold, vi finder i de to input-rum, som udgangspunkt for dannelsen af de tertium comparationis-elementer, vi skal konstruere i det generiske rum.

For at belyse det med et eksempel, der ofte fremføres inden for blending-teorien. Ifølge eksemplet vil en metafor som “den kirurg er en slagter” skulle analyseres som følger: (a) Metaforen rummer to *input-rum*, nemlig dels rummet for kirurger, der skærer i kød for at helbrede og bevare liv, dels rummet for slagtere, der skærer i kød for at dræbe og partere. (b) Træk fra de to rum forenes nu i et *generisk rum* via det forhold, at det begge steder drejer sig om folk, der skærer i kød. (c) Samtidig sammenbringes i et *blendingrum* uforenelige træk fra de to input-rum, nemlig på den ene side en skæreteknik, der sikrer liv, på den anden side en skæreteknik, der bringer død. (d) Samlet får vi så den effekt overførbar til metaforens *output-rum*, at en vis kirurg, skærer på en sådan måde, at han bringer død, hvor han burde bringe liv. Fjerner vi det groteske ved udsagnet, vil den rimelige tolkning være, at vi har at gøre med *en kirurg, som ikke rigtig kan sit håndværk, fordi han er udygtig eller sjusket eller andet lignende*.

Selv om man kan konstatere flere positive aspekter ved denne teori, lider den dog – ser det ud til – stadig som den oprindelige teori af ikke at ville behandle metaforen som kommunikativt forankret *ytring*. Den repræsenterer stadig en mere eller mindre uklar og diffus generalisering over enkeltytringer i stedet for at forklare, hvad metaforen er i sit ytringsaspekt. Metaforen opfattes stadig som et reelt eksisterende kognitivt felt bag de metaforiske udtryk, og blending-teorien som *en eksplanatorisk teori om dette blendingrum*. Til trods for, at tertium comparationis her igen kommer til ære og værdighed, hvilket man må hilse velkomment, og til trods for, at den *defekt*, der ifølge den kommunikative metafor-teori får den, der hører metaforen til at drage slutninger, er der dog ingen baggrund for at mene, det drejer sig om en sådan teori.

I den forstand vil metaforen aldrig kunne være kreativ i den forstand, flere gerne vil have metaforen til at være det. Man taler undertiden om, at metaforen især i form af symbol og allegori tjener som instrument for livstydning. Men det er ikke korrekt. Metaforen vil altid lade verden være, som den er. Fuldstændig ligesom det bogstavelige sprog.

Men hvad er da metaforens funktion? Hvis metaforen hverken kan "skabe nye verdener" eller give os livstydning, hvad har vi den så for?

Her vil det mest præcise svar nok være, at vi har metaforen for at kunne levere summariske oplysninger om verden. Metaforer er økonomiske. De kan meddele en masse i få ord. De er pakkeløsninger i vores indbyrdes kommunikation.

Der er imidlertid en pris at betale, hver gang vi vælger at benytte os af metaforer. Vi taber i grad af præcision i forhold til den præcision, det bogstavelige sprog kan give os. Det er alene antydende, og tolkningerne kan gå i mange retninger. Undertiden vil talesituationen i større eller mindre grad kunne præcisere og virke éntydiggende på det, afsender vil meddele. Men i det omfang det, afsender vil meddele, ikke er understøttet af omstændigheder i talesituationen – og det er i stigende grad tilfældet, jo mere vi nærmer os en skønlitterær sammenhæng – i jo højere grad vil en række tolkningsmuligheder stå åbne.

Også det bogstavelige sprog kan selvfølgelig anvendes upræcist. Siger jeg "Frankrig er sekskantet", er min karakteristik af Frankrig ikke særlig præcis. Det er heller ikke særlig præcist at sige "De arbejdede på skibet morgen, middag og aften" (var skibet det sted, de befandt sig på, eller var det en genstand, de skulle realisere?) eller "Han var glad for at være i selskabet" (var selskabet en sammenkomst eller et firma?). Imidlertid er metaforen set i forhold til den slags bogstavelige upræcis-heder langt mere utæmmelig. I de bogstavelige udtryk ovenfor kan der være skiftespor, men sporene er trods alt lagt ud. Det er ikke tilfældet, når vi har med metaforer at gøre. Siger jeg "Jylland er en nissemand, Sjælland hans lille tykke kone og Fyn deres lille nisseunge" er det

forståeligt, hvad der siges, men udlægningen af udtrykket kan have mange destinationer hinsides den åbenbare formlighed, vi må starte ved og lade være udgangspunkt for sammenligningen.